

תוכנית לימוד לסמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

"מורנו" להחזיר עטרה ליושנה **סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה** **סדר הקדימה בברכות האכילה**

יחידה 16

ביחידה הראשונה עסקנו במשמעות הברכות וחובת ברכתן. ישנה מדרגה נוספת, לברך לפי סדר מסוים. מצד אחד, זה הידור, ולא חובה מוחלטת. מצד שני, השקעה בידיעת סדר הברכות מבטאת קומה נוספת באהבת ה', וראוי שכולנו נשאף אליה. וכך כותב בפסקי תשובות בהקדמה לסוגיה זו:

פסקי תשובות אורח חיים הקדמה לסימן ריא

נצטוונו עפ"י חז"ל (בגמ' ברכות מ' ב) כשיש לפנינו כמה מאכלים לברך על המין המשובח והמעולה ביותר, והוא משום הידור מצוה וכבוד הברכה שיברך אותה על המובחר, ואם כי אין זה אלא משום הידור וחשיבות הברכה, מ"מ גדולי הדורות הקפידו מאד על דינים אלו וחניכו את צאן מרעיתם להקפיד על כך (וכידוע מכמה גדולי ישראל כשהיו רוצים לבחון את יראתם וידיעתם של תלמידיהם בהלכות שבכל יום היו מעמידים לפניהם מיני מאכלים ומתבוננים כיצד נוהגים בדיני קדימה בברכות).

קדימות בברכות וברכת החביב

ביחידה 14 למדנו על ברכת הפירות והירקות בתצורות שונות. בין השאר עסקנו בשאלה אם יש לברך על ירקות מבושלים (שלקות) 'שהכל' או 'האדמה'.
הגמרא מציעה לתלות את הדברים במחלוקת בין שני תלמידי חכמים שישבו לפני בר קפרא:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף לט עמוד א

הנהו תרי תלמידי דהו יתבי קמיה דבר קפרא, הביאו לפניו כרוב ודורמסקין ופרגיות, נתן בר קפרא רשות לאחד מהן לברך, קפץ וברך על הפרגיות, לגלג עליו חבריו. כעס בר קפרא.
אמר: לא על המברך אני כועס אלא על המלגלג אני כועס; אם חבירך דומה כמי שלא טעם טעם בשר מעולם - אתה על מה לגלגת עליו?
חזר ואמר: לא על המלגלג אני כועס אלא על המברך אני כועס. ואמר: אם חכמה אין כאן, זקנה אין כאן! תנא: ושניהם לא הוציאו שנתן.
מאי לאו בהא קא מיפלגי; דמברך סבר: שלקות ופרגיות שהכל נהיה בדברו, הלכך חביב עדיף; ומלגלג סבר: שלקות - בורא פרי האדמה, פרגיות - שהכל נהיה בדברו, הלכך פירא עדיף!
לא, דכולי עלמא שלקות ופרגיות שהכל נהיה בדברו, והכא בהאי סברא קא מיפלגי; מר סבר: חביב עדיף, ומר סבר: כרוב עדיף, דזיין.

בבית המדרש של בר קפרא הציעו בפני שני תלמידים כרוב מבושל ועוף. הראשון בחר להקדים את ברכת העוף, וחברו סבר שהיה נכון להקדים את ברכת הכרוב.

בתחילה הגמרא מציעה לתלות את הדבר בשאלה מהי ברכת הכרוב המבושל: אם ברכתו 'שהכל', עדיף לברך את ברכת 'שהכל' על העוף, הטעים יותר. אך אם ברכתו 'האדמה', יש להקדים את ברכת האדמה (למרות שהעוף טעים יותר).

למסקנה הגמרא אומרת שהתלמידים מסכימים שברכת הכרוב המבושל היא 'שהכל', אך חלקו בשאלה מה קודם: ברכה על מה שמזין יותר, או על מה שטעים יותר.

מן הדברים אנו למדים מספר דברים ביחס לשיקולים להקדמת ברכה לחברתה:
א. אילו היה מוסכם שיש לברך על הכרוב 'האדמה', ברור לגמרא שברכה זו קודמת לברכת 'שהכל', לכאורה ללא קשר לשאלה מה מזין ומה טעים. הוזה אומר: ברכת 'האדמה' קודמת לברכת 'שהכל'. עלינו לברר מדוע.

ב. ישנו שיקול של מה המאכל החביב, הטעים לאדם.

ג. ישנו שיקול של מה המאכל המזין והמשביע.

¹ (המאירי מסביר שהמשפט 'אם חכמה אין כאן, זקנה אין כאן?' משמעה שהיה להם לשאול את בר קפרא איזה מאכל חביב עליו ולהעדיף אותו. מרתק

עלינו לברר מה מבין השיקולים הללו קודם. בגמרא לא נראה שיש הכרעה ברורה בין שני התלמידים הללו. בעלי התוספות עושים סדר בדברים:

תוספות מסכת ברכות דף לט עמוד א

חביב עדיף - וכן הלכה: אם יש לו שני מיני פירות לפניו, חביב עדיף. ויבורא פרי האדמה עדיף מ'שהכל' נהיה בדבריו, דמבוררת טפי, וחשובה לעצמה מקרית, ויברך על אותו המין ששייך בו 'פרי האדמה', אף על פי שאותו המין שיש לברך עליו 'שהכל' חביב עליו.

החביב עדיף מהמשביע. ויבורא פרי האדמה עדיף מ'שהכל', מפני שהוא מבורר יותר, כלומר, ספציפי ומסוים יותר.

מדוע החביב עדיף מהמשביע? מצד אחד, סיבת האכילה בכלל היא על מנת לשבוע ולקבל תזונה. אך הקב"ה טבע טעם באוכל, בכדי שההנאה ממנו תהיה מיידית בשעת האכילה. בטבע האנושי יותר קל לנו להעריך את ההנאה הרגעית הנוכחית. לכן ככל ומאכל יותר חביב עלינו, ההודאה לקב"ה עליו שלמה יותר. לכן יש להעדיף את הברכה על החביב, למרות שהתשובה לשאלה מה מזין יותר חשובה יותר.

מדוע ברכת 'האדמה' קודמת לברכת 'שהכל'?

מבחינה עקרונית חז"ל היו יכולים לתקן ברכה אחת בלבד על כל המאכלים: "שהכל נהיה בדברו". אך תשומת הלב לפרטים השונים בבריאה, ולדרך בה הקב"ה מנגיש אותם אלינו, מעצימה את ההודאה לקב"ה ומדייקת אותה. משל למה הדבר דומה? אדם יכול לומר לחברו "תודה", ואפילו "תודה רבה". אך ככל והאדם ישקיע בדיוק הדברים והסבר מדוע מגיעה כאן תודה מיוחדת, חווית ההודאה ההדדית תועצם. אינו דומה אמירת "תודה רבה" לאמירת "תודה רבה על המתנה המסוימת שנתת לי שבדיוק התאימה לצורך שהייתי זקוק לו". לפיכך ישנה עדיפות לברכה המסוימת יותר: "בורא פרי האדמה" זו ברכה משמעותית יותר מהברכה הכללית "שהכל נהיה בדברו".

הגדרת 'חביב'

לפני שנברר את פרטי ההלכה, נברר את הגדרת הפרי ה'חביב':

רמב"ם הלכות ברכות פרק ח הלכה יג

.... ואי זה מהם שירצה להקדים מקדים, ואם אינו רוצה בזה יותר מזה

כאמור, איננו נכנסים לשאלה באלו מקרים יש להקדים את החביב (לכן העלמנו את פסיקת הרמב"ם והבאנו רק את הגדרתו את החביב). מלשון הרמב"ם משמע שה'חביב' הוא – מה שהאדם יותר רוצה לאכול כרגע. יתכן שבאופן כללי אדם מאוד אוהב חצילים, אך כרגע הוא מרגיש שהמלפפון יותר ערב לו. במקרה זה הרמב"ם יאמר שהמלפפון הוא ה'חביב'.

ברם הרא"ש פוסק אחרת, גם אם ברכותיהן שוות:

רא"ש מסכת ברכות פרק ו סימן כה

אם אחד מהמינים חביב תדיר עליו אפילו רוצה עתה לאכול מין אחר תחלה מברך על החביב

וכן תר"י:

תלמיד רבינו יונה על הרי"ף מסכת ברכות דף כח עמוד ב

אותו שהוא חביב יותר יש לו להקדים בתחילה ... ואף על פי שאינו רוצה לאכול אלא אחר שיאכל האחר אפילו הכי יש לו להקדימו ויאכל ממנו תחלה

למרות שהוא מעדיף לאכול את המין השני קודם, כל עוד הוא מעוניין לאכול את שניהם, מצווה לאכול את החביב עליו (כמובן שאם הוא אינו מתכוון לאכול את המאכל השני כלל הוא גם לא יברך עליו!). השו"ע פוסק כרא"ש:

שולחן ערוך אורח חיים סימן ריא סעיף א

ונקרא 'חביב' המין שרגיל להיות חביב עליו, אפילו אם עתה חפץ במין השני

נשוב לנקודה הקודמת:
למדנו שברכת 'האדמה' קודמת לברכת 'שהכל', שכן היא מדויקת ומכוונת יותר. זה מעלה את השאלה: עד כמה הדיוק משמעותי? נבחן זאת על ידי בירור סוגיה נוספת:

שבעת המינים או החביב?

שיקול נוסף מצאנו במשנה:

משנה מסכת ברכות פרק ו משנה ד

היו לפניו מינים הרבה – רבי יהודה אומר: אם יש ביניהם ממין שבעה מברך עליו, וחכמים אומרים: מברך על איזה מהם שירצה

נשווה בנפשנו שזכינו להיכנס לביתו של אמן גדול. האמן מצביע על יצירות מסוימות ואומר שהנה יצירות המופת שלו. הליכות הנימוס, לכל הפחות, דורשות ממנו להביע פליאה והערכה על היצירות המסוימות הללו. לכאורה כאן יש דבר דומה: משה רבינו (מפי הגבורה) מתהדר בשבעת המינים. אם בעל הבית (הקב"ה, בורא שמיים וארץ) מתהדר במאכלים מסוים, עלינו להביע העדפה אליהם בדווקא. מצד שני, בסופו של דבר לאנשים שונים יש העדפות שונות. לכן יש מחלוקת אם ללכת לפי העדפה אישית או לפי מין שבעת המינים. בגמרא מובאת מחלוקת באיזה מקרה חלקו רבי יהודה וחכמים:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מא עמוד א

אמר עולא: מחלוקת בשברכותיהן שוות, דרבי יהודה סבר: מין שבעה עדיף, ורבנן סברי: מין חביב עדיף. אבל בשאין ברכותיהן שוות - דברי הכל מברך על זה וחוזר ומברך על זה
פליגי בה רבי אמי ורבי יצחק נפחא; חד אמר מחלוקת בשברכותיהן שוות, דרבי יהודה סבר: מין שבעה עדיף, ורבנן סברי: מין חביב עדיף, אבל בשאין ברכותיהן שוות - דברי הכל מברך על זה וחוזר ומברך על זה; וחד אמר: אף בשאין ברכותיהן שוות נמי מחלוקת

לפי האמורא האחרון, רבי יהודה דורש שאם פרי משבעת המינים נמצא בארוחה הנוכחית, יברכו עליו ראשון. לפי עולא, רבי יהודה מתעקש שיש להקדים לברך דווקא על מין משבעת המינים. ברם, אין זה אומר שעליו לאכול דווקא את המין משבעת המינים ראשון. נפקא מינה אם יברכו בלאו הכי על שני הדברים. לדוגמא: אם מונח לפניו זית ותפוח. ישנה רק ברכה אחת: "בורא פרי העץ". כולם מסכימים שלפי רבי יהודה יש לברך על הזית, שכן הוא משבעת המינים. אך אם מונחים לפניו זית וצנון, בכל מקרה הוא יברך 'העץ' על הזית. השאלה היא אם ברכה זו תהיה לפני או אחרי הברכה על הצנון. האמורא האחרון אומר שגם כאן רבי יהודה ידרוש שקודם יברכו על הזית, שכן הוא משבעת המינים. אך עולא חולק ואומר שרבי יהודה מסכים שהדבר החשוב הוא שתהיה ברכה על הזית, לא משנה אם יברכו אותה לפני או אחרי הברכה על הצנון.

אם אין ברכותיהן שוות

רא"ש מסכת ברכות פרק ו סימן כה

מדלא קאמר 'מברך על זה וחוזר ומברך על זה וחביב עדיף', אלמא אפילו אחד מהן חביב, יכול לברך על השני, כיוון שצריך לברך על השני אחר אכילת הראשון, אין עדיפות בחביב משום דלא שייכי זה לזה כלל

הרא"ש מבין שדברי עולא משפיעים על היחס בין כל הברכות הללו. כלומר – אין דין של 'הקדמת ברכה לחברתה', הדיון הוא רק על איזה מאכל יש לברך את הברכה. אם בכל מקרה תהיה ברכה נפרדת על הזית ועל הצנון, החביבות כבר אינה משפיעה, שהרי בלאו הכי בשעה שיברך על החביב, ייחד ברכה לחביב. הראב"ה מסכים:

ראב"ה חלק א מסכת ברכות סימן קטז

כשאין ברכותיהם שוות, כגון צנון וזית, דברי הכל מברך על זה וחוזר ומברך על זה ואפילו כל שאינו חביב יכול להקדים, מדלא קאמר 'מברך על החביב או על איזה מהם שירצה', דסתמא דמברך בחביב

אך בעלי התוספות חולקים:

תוספות מסכת ברכות דף מא עמוד א

כיון שאין האחד פוטר את חברו אפילו רבי יהודה מודה דאין עדיפות בשבעת המינים אלא מברך על איזה שירצה תחלה החביב לו² ואחר כך יברך על השני וכן יש לפרש דרבי יהודה מודה לחכמים

וכן דעת רב האי גאון:

חידושי הרשב"א מסכת ברכות דף מא עמוד א

ולענין פסק הלכה כתב רבינו האי גאון ז"ל דקיי"ל כמאן דאמר בשאין ברכותיהן שוות דדברי הכל מברך על זה וחוזר ומברך על זה, כלומר על איזה שירצה תחילה, דכיוון דעולא מסייע ליה למ"ד 'אבל בשאין ברכותיהן שוות דברי הכל' מודה רבי יהודה לרבנן דחביב עדיף הכי הלכתא

כלומר, אם אין ברכותיהם שוות רבי יהודה מודה לחכמים שיש להקדים את החביב עליו.

כל אלו מניחים שהלכה כעולא, והשאלה היא רק מה קודם אם אין ברכותיהן שוות. כלומר, הם מניחים שתי הנחות:

א. אם ברכותיהם שוות ויש בהם משבעת המינים, יש להקדים את שבעת המינים, כדברי רבי יהודה במשנה.

ב. אם אין ברכותיהם שוות אין חובה להקדים את שבעת המינים, כדברי עולא.

אך מצאנו ראשונים החולקים על שתי ההנחות הללו. ראשון בראשונים הוא הרמב"ם, החולק על ההנחה הראשונה:

רמב"ם הלכות ברכות פרק ח הלכה יג

היו לפנינו מינין הרבה: אם היו ברכותיהן שוות, מברך על אחת מהם ופוטר את השאר, ואם אין ברכותיהם שוות מברך על כל אחת מהן ברכה הראויה לו, ואי זה מהם שירצה להקדים מקדים. ואם אינו רוצה בזה יותר מזה, אם יש ביניהם אחד משבעת המינים, עליו הוא מברך תחילה

נזכיר שהדיון הזה התחיל מהמחלוקת במשנה, אם יש להקדים את שבעת המינים (רבי יהודה) או את החביב (חכמים). עולא מגדיר את גבולות המחלוקת, אך הרמב"ם אומר שהאמת היא שאין כל כך נפקא מינה, שכן הלכה כחכמים ויש להקדים את מה שחביב עליו כעת. במידה ואין חביבות מסוימת אכן יש להקדים את שבעת המינים.

(ראוי לציין שזו מחלוקת עקבית בין הרמב"ם ובעלי התוספות. האמוראים מתווכחים בתוך שיטת רבי יהודה. בעלי התוספות נוטים לומר שהגמרא לא הייתה משקיעה כל כך הרבה בדעה שאיננה להלכה. הרמב"ם נוטה לומר שחשוב לאמוראים להגדיר את דעות התנאים כראוי, בין אם דבריהם להלכה ובין אם לאו. ואכמ"ל). הסמ"ק חולק לכיוון השני, וחולק על הפסיקה השנייה:

ספר מצוות קטן מצוה קנא

והיכא שיש שני מינין שאין ברכותיהן שוות, מברך על זה וחוזר ומברך על זה, בין לפניו בין לאחריו. ואם ברכותיהן שוות גם לפניו, אחד פוטר שני. ומקדים מין שהוא משבעת המינים לפני האחרים... ואם אין שם משבעת המינים החביב עליו מקדים תחילה, בין ברכותיהן שוות בין אינן שוות

הגהות רבינו פרץ על הסמ"ק הגהה יט

משמע הא אם יש שם משבעת המינים מקדימו לאחר, אף על גב דאינו חביב

עולות ארבע שיטות:

רמב"ם: יש לפסוק כחכמים, ולהקדים את החביב, תמיד. אם אין חביב יש עדיפות לשבעת המינים.

רא"ש: יש לפסוק כרבי יהודה, ולהעדיף את שבעת המינים. אם אין ברכותיהן שוות אין קדימות כלל.

² האחרונים מציינים שלכאורה יש כאן סתירה – 'איזה שירצה' או 'החביב לו'? מההקשר הם מסיקים שכוונת תוספות כאן היא להעדיף את מה שבדרך כלל חביב עליו, כפי שכתבנו ביחידה

רב האי גאון: יש לפסוק כרבי יהודה ולהעדיף את שבעת המינים. אם ברכותיהם שונות החביב עדיף.
סמ"ק: יש לפסוק כרבי יהודה ולהעדיף את שבעת המינים, גם אם ברכותיהן שונות. אם אין שבעת המינים החביב עדיף.

לפני שנעבור לפסיקה, עלינו להתמודד עם בעיה נוספת בסוגיה:

האם ברכת האדמה קודמת לברכת העץ?

בתחילת היחידה למדנו שהברכה המסוימת עדיפה על הברכה הפחות מסוימת. לדוגמא, ברכת 'שהכל' תבוא אחרי ברכת 'האדמה'. אנו עוסקים בשאלת קדימת 'העץ' ו'האדמה'. איזו ברכה מסוימת יותר – 'העץ' או 'האדמה'?

התשובה היא ש'העץ' זו ברכה מסוימת יותר, שכן ברכת 'האדמה' מוציאה ידי חובת ברכת 'העץ', ואילו ההיפך אינו נכון:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מ עמוד א

משנה. בירך על פירות האילן בורא פרי האדמה - יצא, ועל פירות הארץ בורא פרי העץ - לא יצא. ועל כולם, אם אמר שהכל נהיה בדברו – יצא

וכך נפסק להלכה:

רמב"ם הלכות ברכות פרק ח הלכה י

בירך על פירות האילן 'בורא פרי האדמה יצא, ועל פירות האדמה בורא פרי העץ לא יצא, ועל כולם אם בירך שהכל יצא, ואפי' על הפת ועל היין.

❖ **הרחבות – הגרסה לפיה הרמב"ם אינו פוסק את המשנה להלכה**

שולחן ערוך אורח חיים הלכות ברכת הפירות סימן רו סעיף א

בירך על פירות האילן בורא פרי האדמה, יצא

אם כך, לכאורה ברכת הצנון, 'האדמה', פוטרת את ברכת הזית, 'העץ'. אם יברך על הצנון, לכאורה לא תהיה לו אפשרות לברך על הזית! רש"י מתייחס לכך:

רש"י מסכת ברכות דף מא עמוד א

אבל כשאין ברכותיהן שוות דברי הכל - אין ברכה אחת פוטרתן, ושוב אין כאן מחלוקת.
ואף על גב דתנן: בירך על פירות האילן בורא פרי האדמה יצא - הני מילי בחד מינא וטעה ובירך עליה בורא פרי האדמה, אבל צנון וזית ובירך על הצנון - לא נפטר זית

כלומר, אם אדם בירך על הזית 'האדמה', הזית יצא ידי חובתו. אך אם הוא בירך על הצנון, תוך מודעות שתכף יברך על הזית, ברכה זו אינה פוטרת את ברכת הזית.

אם כך, גם אחרי ברכת 'האדמה' על הצנון ניתן לברך את ברכת 'העץ' על הזית. אך בתחילת היחידה למדנו שיש להעדיף את הברכה המסוימת יותר. אם כך, לכאורה יש להעדיף את הברכה על הזית לא בשל היותה משבעת המינים, אלא בשל כך שברכתה מסוימת יותר, שכן היא חלה על פירות העץ בלבד, ואילו 'האדמה' חלה גם על ירקות האדמה!
חלק מהראשונים אכן פוסקים כך:

ספר הלכות גדולות סימן א - הלכות ברכות פרק שישי (עמוד סז)

ובמקום דאיכא בורא פרי האדמה ובורא פרי העץ בורא פרי העץ קודם, וכן פרי האדמה ושהכל פרי האדמה קודם

ספר מצוות קטן מצוה קנא

ולעניין להקדים כשיש שני מינין לפנינו בורא פרי העץ קודם לבורא פרי האדמה, ובורא פרי האדמה קודם לשהכל
הרא"ש מצמצם את הפער בין 'העץ' ו'האדמה':

רא"ש מסכת ברכות פרק ו סימן כה

פירש"י ואין הצנון פוטר את הזית, מתוך פירושו משמע דעל איזה מהם שירצה יברך תחילה, דאי צריך לברך על הזית תחילה, למה הוצרך לפרש שאין הצנון פוטר את הזית, והלא לעולם יברך על הצנון לבסוף. וכן פירש ה"ר שמעיה בשם

רב האי, כיוון דלא פירש על איזה יברך תחילה ... ותימה, דמסתמא בורא פרי העץ חשיב מבורא פרי האדמה, משום דמבוררת טפי, ד'בורא פרי האדמה' כולל כל הגדל באדמה, אבל 'בורא פרי העץ' מברך דווקא על מה שגדל באילן י"ל דלא חשיב כל כך ברכת 'פרי העץ' כנגד ברכת 'פרי האדמה' כמו שחשבה ברכת 'פרי האדמה' על 'שהכל', לפי ש'שהכל' אינה מבוררת כלל, לפי שכוללת כל דבר

הרא"ש אומר שאמנם ברכת 'העץ' מסוימת יותר מברכת 'האדמה', אך הפער אינו דומה לפער בין 'שהכל' וכל ברכה אחרת.

כלומר: ברכת 'שהכל' זו ברכה כללית לחלוטין. זה כמו לומר "תודה" זהו. אך ברכת 'האדמה' מתייחסת בצורה מוגדרת יותר לפלא של הצמחת הצמחים ותזונתם. אמנם 'העץ' מסוימת יותר, אך ברכת 'האדמה' מסוימת דיה, שכן היא מתייחסת לחסד מסוים שהקב"ה עושה עמנו.

אם נסכם את השיקולים השונים שלמדנו והמחלוקות ביחס אליהם:

- א. שיקולי הקדמה שלמדנו: הברכה המסוימת, החביב, ושבעת המינים.
- ב. ביחס לברכה מסוימת: ישנה מחלוקת אם 'העץ' נחשב הלכתית מסוים יותר יחסית לברכת 'האדמה', ברמה שתדרוש שברכת 'העץ' תקדום לברכת 'האדמה'.
- ג. ביחס לשבעת המינים: לפי רבי יהודה יש לברך על שבעת המינים, ולא פירות אחרים. כדבריו פסקו רוב הראשונים. לפי חכמים יש להעדיף לברך על החביב (ובלית חביב להעדיף את שבעת המינים). כדבריהם פוסק הרמב"ם.
- ד. לפוסקים כרבי יהודה: אם בלאו הכי יברך שתי ברכות, האם עדיין ישנה עדיפות בהקדמת שבעת המינים? בכך חלקו אמוראים, ובהמשך לכך חלקו הראשונים (הרא"ש וסמ"ק).
- ה. לפוסקים כעולא, שאין חובה להקדים את שבעת המינים אם בלאו הכי עומד לברך שתי ברכות, נחלקו ראשונים בשאלה אם ישנה עדיפות לברך על החביב.

להלכה

נציג את דברי השולחן ערוך, ולאחר מכן נתח את דבריו ואת הפסיקה המעשית ביחס אליהם:

שולחן ערוך אורח חיים סימן ריא סעיף א

היו לפניו מיני פירות הרבה: אם ברכותיהם שוות ויש ביניהם ממין שבעה, מקדים מין ז', אף על פי שאינו חביב כמו המין האחר;

בכך פסק השולחן ערוך כרבי יהודה, כשיטת רוב הראשונים.

ואם אין ביניהם ממין שבעה, מקדים החביב;

וכאן הוא מביא את הרא"ש, ואת בעלי התוספות ב'יש אומרים':

ואם אין ברכותיהם שוות, אפילו יש בהן ממין שבעה כגון צנון וזית, איזה מהם שירצה יקדים, ואפילו אינו חביב; ויש אומרים שגם בזה צריך להקדים החביב; ונקרא חביב המין שרגיל להיות חביב עליו, אפילו אם עתה חפץ במין השני

השולחן ערוך מביא את מחלוקת הרא"ש ובעלי התוספות על פי עולא (שאם אין ברכותיהן שוות אין קדימה לפרי משבעת המינים).

בסעיף הבא השו"ע מצטט את הרמב"ם:

סעיף ב

ולרמב"ם אם היה מין אחד חביב לו יותר, בין שברכותיהם שוות בין שאינם שוות בין שיש בהם ממין ז' בין שאין בהם ממין ז', מקדים החביב לו אז באותה שעה; ואם אינו רוצה בזה יותר מבזה, אם יש ביניהם משבעת המינים, עליו מברך תחלה.

ובסעיף השלישי הוא מביא את המחלוקת אם יש להקדים את ברכת 'העץ' לברכת 'האדמה':

סעיף ג

הביאו לפניו דבר שברכתו בפה"ע ודבר שברכתו שהכל, בפה"ע קודמת שהיא חשובה שאינה פוטרת אלא דבר אחד; וכן בפה"א ושהכל, בפה"א קודמת; ואם הביאו לפניו בפה"ע ובפה"א, איזה מהם שירצה יקדים; וי"א שבורא פרי העץ קודם.

נעבור על הפסקים לפי שיטות האחרונים אחד לאחד:

1. האם כאשר אין ברכותיהן שוות אין קדימות לשבעת המינים (כעולא)

כאמור, מן השו"ע משמע שאכן אין קדימות. אך האליה רבה אומר שאין לפסוק כעולא, אלא כסמ"ק:

אליה רבה סימן ריא ס"ק ב

בסמ"ק סימן קנ"א [עמוד קז] משמע דמין שבעה קודם אף באין ברכותיהן שוות, ועתה מצאתי בפסקי הרקאנטי"י סימן ע"ח שכתב להדיא הכי בשם הסמ"ק וכן נ"ל להלכה, דהא לסברא ראשונה איזה שירצה יקדים, וא"כ וודאי לא עבד איסורא כשמברך אשבעה מינין

האליה רבה מכניס שיקול מתוחכם: נניח שאין הלכה כמותו. המשמעות היא שבמידה ואין ברכותיהן שוות אין קדימות לשבעת המינים, אלא לחביב עליו. אך אין רע בהחלטה שהפרי משבעת המינים חביב עליו! ובכל זאת, הביאור הלכה חולק עליו:

ביאור הלכה סימן ריא סעיף א *

לעני"ד למעשה טוב יותר לנהוג כדעת האחרונים בזה דחביב עדיף, דאף שהאליה רבה הביא הרבה ראשונים דסבירא להו כרבי יהודה דמין ז' עדיף אף באין ברכותיהן שוות, לעומת זה יש עוד הרבה ראשונים דסוברים דאף בברכותיהן שוות גם כן הלכה כרבנן דאזלינן בתר חביב נוכל לצרף דעתם באין ברכותיהן שוות ליתר הרבה פוסקים דסוברים דאזלינן בתר חביב

כאשר בפני אדם יש זית וירק. מצד אחד, ראשונים רבים סוברים שהזית עדיף מפני שהוא משבעת המינים (כדברי הסמ"ק). ראשונים אחרים יאמרו שאין עדיפות של האחד על השני (הרא"ש). אומר האליה רבה: אם כך, מה איכפת לכם לברך על הזית ולצאת ידי שניהם? עונה לו המשנה ברורה: אבל יש גם את שיטת הרמב"ם, שתמיד יש עדיפות לחביב. אז לפי הרמב"ם והפוסקים כמותו, בכל מקרה יש להעדיף את החביב. לפי הרשב"א והפוסקים כמותו, יש להעדיף את החביב אם ברכותיהם שונות, ולפי הרא"ש והפוסקים כמותו אם ברכותיהם שונות יברך על איזה שירצה. אם כך, רוב מוחלט של הראשונים מסכים שאין עדיפות לזית במקרה זה.

ברם, הוא מעיר שיש לקחת בחשבון נקודה נוספת: למדנו לעיל שיש מחלוקת בהגדרת ה'חביב'. להלכה השו"ע פוסק כרא"ש שה'חביב' הוא המין שבדרך כלל חביב עליו. אך הרמב"ם אומר שה'חביב' הוא המין שהוא מעדיף להתחיל ממנו. אם כך, אם הזית הוא המין שהוא מעדיף להתחיל ממנו, יש לצרף את שיטת הסמ"ק ולאכול אותו מצד שהוא משבעת המינים, ואת שיטת הרמב"ם שהוא המוגדר כ'חביב':

אכן אם הזית גם כן היה חביב עליו תמיד, בוודאי יותר טוב לברך עליו אף שעתה חביב עליו יותר הצנון, כפסק השו"ע דזהו נקרא חביב. ואפילו אם תמיד היה חביב עליו הצנון אך עתה חביב עליו הזית נראה דיותר טוב לברך על הזית, אחד: מצד הרבה פוסקים שהובא באליה רבה דסובר דתמיד מין ז' עדיף ממעלת החביב, ועוד הא דעת הרמב"ם דחביב נקרא מה שהוא עתה חביב עליו, וכן משמע דעת האור זרוע דכתב דחביב הוא מה שהוא מתאוה לאכלו ע"ש [ואף דבשו"ע פסק דעת תר"י ורא"ש מ"מ נוכל לצרף דעתן לזה] וגם נוכל לצרף דעת הרא"ש וראב"י דסוברים דבאין ברכותיהן שוות יוכל לברך על איזה שירצה ... מכל הלין טעמי נראה דיותר טוב שיברך על הזית אם עתה חביב עליו

2. האם יש להקדים את החביב גם כאשר ברכת החביב היא 'האדמה' והשני 'העץ'

למדנו לעיל מחלוקת בזה, המחלוקת הובאה בשו"ע, ומשמע שפוסק שיקדים את החביב:

שולחן ערוך אורח חיים סימן ריא סעיף ג

אם הביאו לפניו 'העץ' ו'האדמה', איזה מהם שירצה יקדים; וי"א שבורא פרי העץ קודם

מגן אברהם בשם הב"ח אומר שאכן רוב הראשונים נגד הבה"ג, ולכן יש לפסוק שיברך על החביב עליו:

מגן אברהם סימן ריא ס"ק ד

יש אומרים דחביב עדיף, וכן יש לנהוג, דהא להרמב"ם לעולם חביב עדיף, ולהרא"ש ורש"י ורב האי מברך על איזה שירצה, ולסמ"ק חביב עדיף, אם כן הוה הבה"ג יחיד לגביהו (ב"ח)

האליה רבה מעיר עליהם שתי הערות: א. הסמ"ק מסכים עם הבה"ג, לא ברור למה ה"ח ומגן אברהם אומרים שהסמ"ק חולק על הבה"ג! ב. ראשונים רבים אחרים מסכימים עם הבה"ג, ועל כן יש לפסוק כמותם:

אליה רבה סימן ריא אות ב

תמהני על ה"ח ומגן אברהם וכל האחרונים שכתבו דבה"ג, שהוא יש אומרים דסעיף ג', דבורא פרי העץ קודם לברכת פרי האדמה, חולק אסמ"ק, ועל כן פסקו דפרי העץ אינו קודם, וכתבו דבה"ג יחידאי הוא. ותימא גדולה! דבסמ"ק שם פסק להדיא כבה"ג, דפרי העץ קודם, וכ"כ הרקנט"י [שם] בשמו. ועוד תימא, הא בסמ"ג ומרדכי ואגודה ורוקח ושבלי לקט ותניא וספר יראים ותשב"ץ סימן שכ"ב ופסקי רקנט"י וכפתור ופרח פסקו כבה"ג, הרי להיפך, דהרא"ש ורבינו יונה הוויין יחידאין לגבי כל הנך גדולים ראשונים ואחרונים!

הט"ז מכריע שעקרונית הלכה כדברי השולחן ערוך, אך אם אין אחד חביב עליו יותר, עדיף לנהוג כבה"ג:

ט"ז אורח חיים סימן ריא ס"ק ב

ונראה דיש לנו לפסוק בזה דאם חביב לו יותר 'האדמה', יברך תחילה, כדעה ראשונה, ואם שווים בחביבות יברך 'העץ' תחילה כדיעה בתרא

הביאור הלכה ממשיך צעד נוסף: עקרונית אנו פוסקים כרא"ש, שה'חביב' מוגדר לפי מה שחביב עליו בדרך כלל. אך אם פרי העץ חביב עליו כרגע, יש לצרף את שיטת הרמב"ם והבה"ג:

ביאור הלכה סימן ריא סעיף א *

ואפשר עוד לומר דאפילו בסתם פרי עץ ופרי אדמה אם פרי העץ חביב עליו עתה יברך עליו אף שתמיד חביב עליו פרי האדמה, מטעם דנצטרף דעת בה"ג וגם הרמב"ם דסובר שזהו החביב, וגם הרא"ש הנ"ל, וכן כתב החיי אדם. אכן אם פרי האדמה תמיד חביב עליו יותר, וגם עתה, נראה שטוב יותר לנהוג למעשה כדעת האחרונים שיברך עליו תחלה כדעה הראשונה בסעיף ג ולא כבה"ג שהוא דעת היש אומרים שם, ודלא כאליה רבה הנ"ל שסותר פסק השו"ע

לסיכום:

במסכת ברכות (דף לט ע"א) מסופר על שני תלמידים שישבו לסעודה לפני בר קפרא, הגישו להם כרוב מבושל ועוף. אחד התלמידים בירך על הפרגיות. השני לגלג על המברך, משמע שחשב שחברו טעה בהלכה. בר קפרא אומר שלא נכון לצחוק על חברו, מפני שהבשר חביב עליו. הגמרא אומרת שהנחת המוצא היא שעל הכרוב המבושל יש לברך 'שהכל', אך החבר חשב שנכון לברך על כרוב מבושל מפני שהוא מזין יותר.

מתוך הדברים אנו למדים שלושה שיקולים ביחס לקדימות בברכות:

א. ברכת 'האדמה' קודמת לברכת 'שהכל'. ב. חביבות. ג. תזונה.

ואכן, הראשונים (לדוגמא, בעלי התוספות במקום) מכריעים שברכת 'האדמה' קודמת לברכת 'שהכל'. מדוע? מבחינה עקרונית חז"ל היו יכולים לתקן ברכה אחת בלבד על כל המאכלים: "שהכל נהיה בדברו". אך תשומת הלב לפרטים השונים בבריאה, ולדרך בה הקב"ה מנגיש אותם אלינו, מעצימה את ההודאה לקב"ה ומדייקת אותה. משל למה הדבר דומה? אדם יכול לומר לחברו "תודה", ואפילו "תודה רבה". אך ככל והאדם ישקיע בדיוק הדברים והסבר מדוע מגיעה כאן תודה מיוחדת, חווית ההודאה ההדדית תועצם. אינה דומה אמירת "תודה רבה" לאמירת "תודה רבה על המתנה המסוימת שנתת לי שבדיוק התאימה לצורך שהייתי זקוק לו".

באותו האופן, ישנה עדיפות לברכה המסוימת יותר: "בורא פרי האדמה" זו ברכה משמעותית יותר מהברכה הכללית "שהכל נהיה בדברו".

בנוסף, הראשונים (לדוגמא בעלי התוספות שם) מכריעים שהחביב קודם למשביע. מדוע?

מצד אחד, המטרה הראשונה של האכילה היא התזונה. כך שהיינו מצפים שהמאכל המזין יקבל קדימות.

אך הקב"ה טבע טעם באוכל, בכדי שההנאה ממנו תהיה מיידית בשעת האכילה. בטבע האנושי יותר קל לנו להעריך את ההנאה הרגעית הנוכחית. לכן ככל שמאכל יותר חביב עלינו, ההודאה לקב"ה עליו שלמה יותר. לכן יש להעדיף את הברכה על החביב, למרות שהתזונה חשובה יותר.

כיצד מגדירים את החביבות?

מלשון הרמב"ם (הלכות ברכות ח, יג) עולה שהמאכל ה'חביב' הוא המאכל שהאדם היה רוצה לאכול כרגע. גם אם רוב האנשים, ואפילו האדם עצמו, מעדיפים את המאכל השני, הודאה היא אירוע סובייקטיבי – צריך שהאדם יחוה הנאה מקסימלית בכדי שהודאתו תהיה מקסימלית אף היא.

לעומת זאת, הרא"ש (ברכות פרק ו אות כה) תלמיד רבנו יונה (על הרי"ף שם דף כח ע"ב) ובעקבותיהם השו"ע (אורח חיים סימן ריא סעיף א) חולקים ואומר שיש לברך על המאכל שבדרך כלל יותר ערב לו. כלומר, המדד של החביבות נשאר מדד אישי, אך הוא נקבע עבור האדם באופן קבוע, ולא לפי רצונו ותחושתו ברגע מסוים.

האם יש קדימות לשבעת המינים?

במשנה (ברכות פרק ו ד) מדובר על מגש מלא בפירות. רבי יהודה אומר שיש להקדים את ברכת שבעת המינים, ואילו חכמים אומרים שעדיף לברך על איזה מהם שירצה.

לפי רבי יהודה, עלינו לברך את הקב"ה על המינים אותם הוא שיבח בפנינו בתורה. נשווה בנפשנו שזכינו להיכנס לביתו של אמן גדול. האמן מצביע על יצירות מסוימות ואומר שהנה יצירות המופת שלו. הליכות הנימוס, לכל הפחות, דורשות ממנו להביע פליאה והערכה על היצירות המסוימות הללו.

לכאורה כאן יש דבר דומה: משה רבינו (מפי הגבורה) מתהדר בשבעת המינים. אם בעל הבית (הקב"ה, בורא שמיים וארץ) מתהדר במאכלים מסוים, עלינו להביע העדפה אליהם בדווקא. מצד שני, בסופו של דבר לאנשים שונים יש העדפות שונות. לכן יש מחלוקת אם ללכת לפי העדפה אישית או לפי השייכות לשבעת המינים.

מצד שני, חכמים חולקים ואומרים שיבחר איזה פרי שירצה. משמע שחלקו אם להעדיף את הפרי שהקב"ה שיבח, או הפרי שהאדם יותר שמח באכילתו (יש לציין שבלשונם משמע כלשון הרמב"ם – איזה שירצה – ולא איזה פרי שהאדם אוהב יותר בימי חייו).

ברם, בגמרא שם מבחינים בין שני מצבים: במצב אחד, מדובר בפירות שברכותיהם שוות. המשמעות היא שהאדם יברך רק ברכה אחת. אם כך, ברור שבמקרה זה רבי יהודה יפסוק שיש לברך אותה על הפרי משבעת המינים. אך מהו הדין אם הפרי משבעת המינים קובע ברכה נפרדת? במקרה זה ישנה מחלוקת מהי דעת רבי יהודה: לפי עולא, עיקר העניין לפי רבי יהודה הוא שתהיה ברכה ישירה על הפרי משבעת המינים. אם כך, במקרה זה לא חשוב להקדים את ברכת הפרי משבעת המינים, מפני שגם אם יאכל את המאכלים האחרים, בסופו של דבר הוא יברך על הפרי משבעת המינים. אך אמורא אחר חולק עליו ואומר שרבי יהודה סובר שהדבר החשוב הוא להקדים את השבח לקב"ה על שבעת המינים. לפיכך יש להקדים את הפרי משבעת המינים, גם אם יש לפרי זה ברכה נפרדת.

הרא"ש מרחיב את העיקרון הזה של עולא לשאר דיני קדימה בברכות: הוא סובר שגם אין דין ומצווה להקדים את החביב, אלא לברך על החביב. אם כך, אם הברכות שונות, אין דין של הקדמה. הדבר המשמעותי הוא שתהיה ברכה על החביב, גם אם היא תתאחר לברכות אחרות. מה שצריכים למנוע זה מצב שמברך על המאכל הפחות חביב ואינו קובע ברכה על המאכל החביב.

שיטות הראשונים ביחס להקדמת שבעת המינים:

רמב"ם: הלכה כחכמים. החביב קודם לשבעת המינים. אם אין חביב, יקדים את שבעת המינים.

סמ"ק: הלכה כרבי יהודה. שבעת המינים קודם לחביב, גם אם ברכותיהן שונות.

רב האי גאון: הלכה כרבי יהודה. אם ברכותיהן שוות יברך על הפרי משבעת המינים, אם ברכותיהן שונות יברך על החביב.

רא"ש: הלכה כרבי יהודה, אך אם אין ברכותיהן שוות אין דיני קדימות.

האם ברכת 'האדמה' קודמת לברכת 'העץ'?

הבה"ג והסמ"ק (מצווה קנא) פוסקים שיש להקדים את ברכת 'העץ' לברכת 'האדמה', שכן ברכתה מסוימת יותר. הרא"ש חולק על כך. ברכת 'שהכל' היא ברכה כללית לחלוטין: היא מברכת על הכל. אך ברכת 'האדמה' היא ברכה על דברים מסוימים. אמנם ברכת 'העץ' עוד יותר מסוימת, אך הפער הזה אינו מצדיק לחייב להקדים את ברכת 'העץ'.

השו"ע (אורח חיים ריא ג) מביא את המחלוקת, ומשמע שצריך להקדים את החביב, המגן אברהם והב"ח פוסקים כדבריו.

האליה רבה פוסק שיקדים את פרי העץ.

הט"ז אומר שאם יש יתרון משמעותי לחביב, יקדים אותו.

הביאור הלכה מוסיף שיקול נוסף:

הרמב"ם והרא"ש חלקו בשאלה אם מעדיפים את הפרי החביב עליו כרגע או הפרי החביב עליו בדרך כלל. כללית אנו פוסקים כרא"ש, ומעדיפים את הפרי החביב עליו בדרך כלל, גם אם כרגע הוא רוצה בפרי השני יותר.

אומר הביאור הלכה: אם בדרך כלל פרי האדמה חביב עליו מפרי העץ שלפניו, בפסיקה כרא"ש אמור להקדים את הפרי שבדרך כלל חביב עליו. אך מכיוון שהן מצד העדיפות של הברכה על פרי העץ, והן מצד שלפי ראשונים אחרים יש העדפה לפרי שהוא מעדיף כעת – עליו להעדיף את פרי העץ על פרי האדמה. הברכה המסוימת עדיפה על הברכה שאינה מסוימת (לדוגמא: 'האדמה' עדיף על 'שהכל'), מפני שההודאה על הדבר הפרטי משמעותית יותר מהודאה כללית.

א. בהעדר שיקולים אחרים, יש להעדיף לברך על **הפרי החביב** (וחלקו ראשונים אם הולכים לפי מה שחביב לו באותה עת או באופן כללי).

ב. **שבעת המינים או החביב**: לפי רבי יהודה יש להעדיף את שבעת המינים, לפי חכמים יש להעדיף את החביב. הרמב"ם פוסק כחכמים, אך השו"ע (סימן ריא סעיף א) פוסק כרבי יהודה.

ג. חלקו אמוראים בדעת רבי יהודה האם העיקרון הוא לברך על **שבעת המינים לפני** הברכה על פירות אחרים, או שהעיקרון הוא **שתהיה ברכה על שבעת המינים**. נפקא מינה אם שבעת המינים דורש ברכה שונה מברכת הפרי השני: לפי התפיסה הראשונה, יש לברך על שבעת המינים לפני הברכה על פרי אחר. לפי התפיסה השנייה, אם הברכות שונות הסדר לא משנה, העיקר שיברך על הפרי משבעת המינים.

מהשו"ע (אורח חיים סימן ריא סעיף א) עולה שפסק כשיטה השנייה, שהדבר המשמעותי הוא שתהיה ברכה על שבעת המינים, ולא בהכרח לברך על הפרי משבעת המינים לפני ברכה על דברים אחרים. לכן אם לפניו שני פירות, שברכתן 'העץ', יש להעדיף את הפרי משבעת המינים. אך אם אין ברכותיהן שוות, יקדים איזה מהן שירצה.

האליה רבה מביא מספר פוסקים האומרים שגם אם אין ברכותיהן שוות יש להקדים את שבעת המינים. אך הביאור הלכה חולק עליו, מפני שלפי הרמב"ם וראשונים נוספים תמיד יש עדיפות לחביב, לפי הרשב"א וראשונים נוספים יש להעדיף את החביב אם ברכותיהן שונות, ולפי הרא"ש אם ברכותיהן שונות יברך על איזה מין שירצה. לכן יוצא שרוב מוחלט של הראשונים אומרים שיש להעדיף את החביב עליו.

ברם, אם בדרך כלל הפרי משבעת המינים חביב עליו, יש להעדיף אותו, למרות שברכותיהן שונות וכרגע מעדיף את הירק. מפני שלפי ראשונים רבים העדיפות של ה'חביב' נמדדת לפי מה שחביב עליו בדרך כלל. בצירוף שיטת הסמ"ק, שיש עדיפות לשבעת המינים, ודאי שיש להעדיף את הפרי משבעת המינים.

ד. בהנחה שאם מברך שתי ברכות אין קדימה לשבעת המינים, חלקו ראשונים אם ישנה עדיפות לחביב. השו"ע פוסק שיש עדיפות לחביב.

קדימה בין שבעת המינים

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מא עמוד א

אמר רב יוסף ואיתימא רבי יצחק: כל המוקדם בפסוק זה מוקדם לברכה, שנאמר: ארץ חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש (עמוד ב) רב חסדא ורב המנוא הוו יתבי בסעודתא, אייתו לקמייהו תמרי ורמוני, שקל רב המנוא בריך אתמרי ברישא. אמר ליה רב חסדא: לא סבירא ליה מר להא דאמר רב יוסף ואיתימא רבי יצחק: כל המוקדם בפסוק זה קודם לברכה? - אמר ליה: זה שני לארץ, וזה חמישי לארץ. - אמר ליה: מאן יהיב לן גרי דפרזלא ונשמעיןך

למדנו לעיל שהראשונים נחלקו אם הלכה כרבי יהודה. הרא"ש מעיר שלכאורה מוכח מהסוגיה הזאת שהלכה כרבי יהודה:

רא"ש מסכת ברכות פרק ו סימן כה

ואם תאמר: היכי קאמרי רבנן דחביב עדיף, האמרינן לקמן 'המוקדם בפסוק מוקדם לברכה', וכל שכן שיש להקדים האמור בפסוק למין שאינו נזכר כלל בשבח הארץ! ותיירץ הארץ! ותיירץ ה"ר שמעיה ז"ל דההיא דלקמן דכל המוקדם וכו' היינו כשאין חביב ליה זה יותר מזה, אז יקדים אותו שכתוב תחילה, אבל אם המאוחר חביב יקדים

הרמב"ם, הפוסק כחכמים, אכן מסדר את הברכות בהתאם:

רמב"ם הלכות ברכות פרק ח הלכה יג

היו לפניו מינין הרבה אם היו ברכותיהן שוות מברך על אחת מהם ופוטר את השאר, ואם אין ברכותיהם שוות מברך על כל אחת מהן ברכה הראויה לו, ואי זה מהם שירצה להקדים מקדים, ואם אינו רוצה בזה יותר מזה אם יש ביניהם אחד משבעת המינים, עליו הוא מברך תחלה, וכל הקודם בפסוק קודם בברכה, והשבעה הן האמורים בפסוק

זה ארץ חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש, ודבש זה הוא דבש תמרים, והתמרים קודמין לענבים, שהתמרים שני לארץ והענבים שלישי לארץ

ראיה ממעשה רב חסדא ורב המנונא לשיטת רבי יהודה

אך הראשונים מקשים: אם השיקול של שבעת המינים נדחה מפני השיקול של החביבות, לא היה מקום לשאלתו של רב חסדא. רב חסדא שואל את רב המנונא אם הוא לא סובר שיש להקדים את הקודם בפסוק. אך יתכן שרב המנונא אוהב תמרים יותר מרימונים!

רא"ש מסכת ברכות פרק ו סימן כה

וקשה, מהא דאמרין בשמעתין דרב חסדא ורב המנונא הוו יתבי בסעודתא, אייתי קמיהו תמרי ורמוני, קדים רב המנונא בריך אתמרי ברישא, אמר ליה: לא סבר לה מר 'כל המוקדם בפסוק' כו' ומאי קא קשיא ליה, דילמא תמרי חביבי ליה! על כן צריך לומר ד'כל המוקדם' דלקמן אתיא כרבי יהודה, וכל הנך אמוראי דסברי לקמן 'כל המוקדם בפסוק מוקדם לברכה' כרבי יהודה סבירא להו

הבנה זו בגמרא מסתדרת עם רוב הראשונים שלמדנו לעיל, הפוסקים כרבי יהודה. אם שאלת רב חסדא את רב המנונא מניחה כמובן מאליו שהלכה כרבי יהודה, עד כדי שהאמוראים אינם טורחים להסביר את הנחת המוצא של השאלה, הרי שעלינו להניח שהלכה כרבי יהודה, ואכן הרא"ש אומר שזהו הבסיס לפסיקת הבה"ג:

וכן פסק בעל ה"ג כר' יהודה

הרשב"א (על אף שפוסק כרבי יהודה) אינו מתרגש מהראיה:

חידושי הרשב"א מסכת ברכות דף מא עמוד א

לי נראה דאי משום הא לא קשיא דר"ח ה"ק ליה משום דלא סבר לה מר להא דרבי יצחק דאמר כל המוקדם בפסוק זה קודם לברכה לא קפיד בהו ולא משום חביבותי דתמרי

הרשב"א אומר שרב חסדא שאל אותו אם זו הסיבה שהוא מקדים. באותה המידה רב המנונא היה יכול לומר שהוא מקדים בגלל שהתמרים חביבים עליו.

כאמור, השולחן ערוך פוסק כרבי יהודה, ולכן פוסק את הברייתא כפשוטה:

שולחן ערוך אורח חיים הלכות ברכת הפירות סימן ריא סעיף ז

כל הקודם בפסוק ארץ חטה ושעורה (דברים ח, ח) קודם לברכה, וארץ בתרא הפסיק הענין, וכל הסמוך לו חשוב מהמאוחר ממנו לארץ קמא; הילכך תמרים קודמים לענבים, שזה שני לארץ בתרא וזה ג' לארץ קמא

הקדמת 'בורא פרי הגפן'

לכאורה סדר הקדימה בין שבעת המינים הוא: חיטה, זית, שעורה, תמר, גפן תאנה רימון. אך למדנו לעיל שיקול נוסף בהקדמת ברכות: ככל שהברכה מסוימת יותר, יש להקדימה. לכאורה ברכת 'הגפן' מוגדרת יותר מאשר ברכת 'העץ'. אם כך, עולה התלבטות: האם יש להקדים את היין, השלישי למילה 'ארץ', וגם ברכתו מסוימת יותר, לתמר, השני למילה 'ארץ' השנייה בפסוק?

הגהות רבינו פרץ על הסמ"ק מצווה קנא ס"ק כא

אם שותה יין עמהם בברכה אחת כוללן לאחריהם ואומר 'על המחיה ועל הכלכלה ועל הגפן ועל פרי הגפן ועל העץ ועל פרי העץ'. ויקדים ברכת פרי הגפן לפרי העץ, אפילו בתמרים וזיתים, בין בברכה שלאחריהם שכולל, כדפרישית, שמזכירין על הגפן קודם פרי העץ, בין בברכה שלפניהם שמברך על היין תחלה לתמרים, דאף על גב דאמרין דתמרים קודמין לענבים משום דזה שני לארץ כו', היינו משום דברכת שניהם בורא פרי העץ, אבל גבי יין שהברכה מבוררת שמזכיר הגפן ממש דלכך קדים לתמרים, ומיהו מעשה קדירה דחטים ושעורים קודמין לדיון, לפי שגם בהם ברכה מבוררת בורא מיני מזונות והרי הם מוקדמין בפסוק

ראשית נשים לב לנקודה שהייתה כאן ברקע שלא נתנו דעתנו עליה עד כה. גם בברכה האחרונה ישנן הלכות קדימה, המקבילות להלכות קדימה שבברכה הראשונה. לענייננו: רבינו פרץ פוסק שיש להקדים את ברכת הגפן לשאר ברכות הפירות, מכיוון שהיא מסוימת יותר ומתייחסת למשקה מסוים מאוד. הבית יוסף אומר שהסמ"ק תוהה על דבריו. ראוי לציין שדברים אלו אינם מופיעים בסמ"ק, יתכן והן ציטוט של הערה על דברי רבינו פרץ שהופיעה במהדורת הסמ"ק שהייתה אצל הבית יוסף. כך או כך, ננתח את דבריו בשלבים:

בית יוסף אורח חיים סימן ריא אות ד

כתוב בסמ"ק וזה לשונו: צריך עיון היאך, כשמחלקין פירות ויין בבית האירוסין או בבית היולדת אנו מברכים תחילה על פירות ומיני מתיקה, ואחר כך על היין? ואפשר דכיוון שאין ברכותיהן שוות מברך על החביב תחילה כדלעיל. וה"ר פרץ סובר דאפילו הכי מברך על מין שבעה, עד כאן לשונו.

השאלה היא מדוע נהוג לברך על הפירות לפני היין, הרי רבינו פרץ סובר שיש לברך על היין לפני הפירות. הוא מציע שדברי רבינו פרץ נכונים רק מבחינה תיאורטית, אך בפועל אינם באים לידי ביטוי. מדוע? למדנו לעיל שאם הברכות שונות, יש לברך על החביב תחילה. מכיוון שהברכה על כל דבר שאינו יין לא תהיה 'בורא פרי הגפן', הרי שלעולם יברך על המין החביב עליו, ולא על היין! הוא מציע שכל הנראה רבינו פרץ אינו פוסק כעולא, ולכן סובר שיש לברך על הגפן תחילה. אך לעיל למדנו שאנו פוסקים כעולא. אם כך, לכאורה הלכה זו של רבינו פרץ אינה רלוונטית, כפי שמציין הבית יוסף:

בית יוסף אורח חיים סימן ריא אות ד

וכבר נתבאר שדעת כל המפרשים היפך ה"ר פרץ, וגם מנהג העולם דלא כוותיה, ואם כן לא היה לרבינו (הטור) לכתוב דברי ה"ר פרץ, דלא קיימא לן כוותיה! מיהו אפשר דטעמו משום ד'בורא פרי הגפן' ו'בורא פרי העץ', כיוון דתרווייהו אילנות הם, חשיב להו ברכותיהן שוות, והעולם לא סבירא להו הכי

הבית יוסף מציע שמחלוקת רבינו פרץ ומנהג העולם (שהוצג בשם הסמ"ק) היא כך: כולם מסכימים שיש דין של קדימה בברכות רק אם הברכות זהות. השאלה היא אם יש לזהות את ברכת 'הגפן' כברכה שונה מברכת 'העץ', שהרי גפנים הם עצים. רבינו פרץ סובר שיש לראות את הברכות הללו כסוג אחד של ברכה, ואילו 'מנהג העולם' הנ"ל משקף תפיסה שרואה בברכת 'הגפן' סוג שונה של ברכה. אך באותו המנהג מחזירים גם 'מיני מתיקה', ולא רק פירות!

אלא דאיכא למימר: תינח לפירות האילן, אבל מיני מתיקה שמברכין עליהם 'שהכל' היאך מקדימין ברכתן לברכת היין? ויש לומר דשאני התם, דאנו כמו אורחים באותם בתים ואין לנו אלא מה שמוציאין לפנינו תחילה מברכים עליו, ואפילו כל אדם בביתו אפשר שאף על פי שבדעתו לאכול כמה מיני פירות, אם מביאין לפניו אחד אחד, ראשון שמביאין לפניו מברך עליו, אף על פי שהיה ראוי לאחר ברכתו למין השני הבא אחריו, ולא אמרו להקדים אלא כשכל המינים מונחים לפניו וכדקתני מתניתין היו לפניו מינים הרבה ועוד יש לומר דהתם היא העיקר הפירות ומיני מתיקה, והיין אינו בא אלא להפיג טעם מתיקות הפירות ומיני מתיקה

הבית יוסף מציע שני תירוצים. הראשון הוא שבאותן מסיבות המחזרות ב'מנהג העולם' מוציאים את המאכלים השונים אחד אחד, לפי הסדר שמחליט עליו בעל הבית. הברכות כפופות לסדר הוצאתם, והמברך אינו בהכרח מברך לפי סדר קדימות הברכות. התירוץ השני הוא שיש לאנשים במסיבות סיבות מסוימות להעדיף לאכול את הפירות לפני שתיית היין.³ שני התירוצים נועדו להצדיק את הטור, שהביא את דברי רבינו פרץ, למרות שלכאורה דבריו מסכימים עם המובא בשם הסמ"ק.

³ לכאורה פשט לשונו משמע שכוונתו שהיין טפל לאכילת הפירות, מה ששייב אותנו ליחידה 13, ואזי נצטרך להגדיר שאין הכוונה שהיין רק נועד להשפיע על טעם הפירות, אחרת היין היה פטור לחלוטין מברכה, כמבואר שם. יתכן וכוונתו שההעדפה האישית היא לאכול בסדר הזה, פירות ולאחר מכן יין, עיינו שם בשאלה כיצד מברכים אם יש הכרח לאכול את הטפל לפני העיקר. כך או כך, בגוף היחידה לא מצאנו לנכון לדון בנקודה זו שנידונה ביחידה 13 בהרחבה.

הרמ"א פוסק את דברי רבינו פרץ:

שולחן ערוך אורח חיים סימן ריא סעיף ד

כל הקודם בפסוק ארץ חיטה ושעורה (דברים ח, ח) קודם לברכה, וארץ בתרא הפסיק הענין, וכל הסמוך לו חשוב מהמאוחר ממנו לארץ קמא; הילכך תמרים קודמים לענבים, שזה שני לארץ בתרא וזה ג' לארץ קמא. הגה: ודווקא שאוכל ענבים כמות שהן, אבל אם עשה מהן יין שקובע ברכה לעצמו 'בורא פרי הגפן' חשובה והיא קודמת לברך עליו תחילה

מדוע הבית יוסף אינו מביא את דברי רבינו פרץ בפסיקתו בשולחן ערוך? הבן איש חי (שדרכו לפסוק כשו"ע נגד הרמ"א) אינו רואה בכך חשיבות:

בן איש חי שנה ראשונה פרשת מטות אות א

התמרים קודמין לענבים מפני שהתמרים נזכרו ב' לארץ בתרא וענבים ג' לארץ קמא, והזית קודם לתמרים וגם קודם לענבים מפני שהזית, ראשון לארץ בתרא, אבל אינו קודם ליין אף על גב שהוא ראשון לארץ בתרא, מפני כי חשיבות היין גדולה מאד, וגם ברכתו מבוררת יותר דאין מברכין בפה"ג אלא על היין, וכל ברכה הקבועה על מין פרטי יש בה שבח להקב"ה יותר שנראה בזה השגחתו יתברך בפרטות

אך הרב עובדיה חולק על דבריו (הרב עובדיה פוסק את הדברים בספר 'הליכות עולם', ובנו ממשיך בשיטתו):

ילקוט יוסף נטילת ידים וברכות סימן ריא סעיף ג

יש אומרים שהיין קודם לתמרים, הואיל והיין דבר חשוב הוא עד שקובע ברכה לעצמו בברכת "בורא פרי הגפן", וגם הוא סועד ומשמח. ויש חולקים ואומרים שאין קדימה ליין על התמרים, וכן המנהג

ילקוט יוסף נטילת ידים וברכות הערות סימן ריא - דיני קדימה בברכות אות ז

והנה אף על פי שכדבריו כן כתבו הטור והרמ"א, מכל מקום מרן הבית יוסף הרי כתב שלעולם נהגו להקדים פירות ליין, ודלא כהר"פ דחשיב להו בברכותיהן שוות, כיוון דמיני אילנות הם, אבל הם סוברים כיוון שברכותיהם חלוקות ודעת כל המפרשים דאין בזה קדימה, משום הכי הוי מנהג העולם דלא כוותיה. וכן השמיטו בשלחן ערוך. ומוכח דסבירא ליה שהעיקר הוא דאין קדימה בזה. ומעתה, כיון שכן המנהג אין לשנותו, ודלא כהרב בן איש חי

לכאורה מחלוקתם ביחס ל'מנהג העולם' המחזק בבית יוסף, משתי בחינות:

- הבית יוסף מתייחס ל'מנהג העולם' המופיע בהערה על דברי רבינו פרץ. כלומר, מנהג קדום מאוד. הרב עובדיה מתייחס ל'מנהג העולם' המחזק שם כמנהג שממשיך להיות המנהג הקובע, אך יתכן והבן איש חי מתייחס אליו כמנהג שהיה, ראוי ליחס, אך אינו קובע הלכה (או מנהג!) עבורנו.
- הבית יוסף יישב את מנהג העולם, ואינו רואה אותו כחולק על רבינו פרץ. אכן, אם מגישים את הפירות זה אחר זה, יש לברך לפי סדר הופעתם. אך רבינו פרץ מדבר על מצב בו כל המאכלים והשתיה השונה נמצאת לפניו בו זמנית. אחרי שהבית יוסף יישב את הדברים, לכאורה אין סיבה לומר שהבית יוסף אינו פוסק כרבינו פרץ.

לסיכום:

ברכות מא – רב יוסף ואיתימא רבי יצחק: כל המוקדם בפסוק מוקדם לברכה, שנאמר "ארץ חיטה ושעורה וגפן ותאנה ורימון ארץ זית שמן ודבש. בהמשך מובא מעשה בו רב המנונא מסביר שהכוונה היא שיש להקדים את הקרוב ביותר למילה "ארץ" בפסוק.

הרא"ש אומר שתי אפשרויות – או שהלכה כרבי יהודה, או שמדובר שאין אחד מהם חביב יותר. הרמב"ם אכן פוסק כחכמים, ולכן פוסק שהחביב עדיף, והדין של רב המנונא הוא רק בהעדר חביבות. אך זה קשה – רב חסדא שואל את רב המנונא האם הוא אינו סבור שיש להקדים את המוקדם בפסוק. אך מניין לו שרב המנונא אינו מעדיף פירות? לאור קושיה זו הבה"ג והרא"ש פוסקים כרבי יהודה, ובעקבותיהם פוסק השו"ע. הרשב"א אינו מתרגש – אכן רב המנונא היה יכול לומר שהוא מעדיף את החביב. רב חסדא ראה הזדמנות ללמוד אז הוא שאל, זה הכל.

הקדמת 'בורא פרי הגפן'

מן הדברים עולה שלכל הפחות בהעדר העדפה אישית, יש להקדים את הקרוב למילה 'ארץ' בפסוק.

אך למדנו שיקול אחר: העדפה של ברכה מסוימת יותר. אם כך, לכאורה תהיה הבחנה בין ענבים ויין. התמר קודם לענב, מכיוון שהוא שני למילה 'ארץ' השנייה ואילו הענב שלישי למילה 'ארץ' הראשונה. אך ברכת 'הגפן' מסוימת יותר מברכת 'העץ' של התמר.

לאור זאת רבינו פרץ פוסק שיש להקדים את הברכה על היין לברכה על התמר. הבית יוסף מצטט הערה (שהופיעה במהדורות מסוימות של הסמ"ק) על דברי רבינו פרץ. ההערה היא שבפועל "מנהג העולם" הוא לברך על הפירות לפני היין, השאלה היא מדוע הם אינם נוהגים כדברי רבינו פרץ? הבית יוסף מפלפל ביחס בין מנהג העולם ודברי רבינו פרץ. מסקנתו היא שמנהג העולם מבוסס על הסדר בו מקובל להוציא את המאכלים השונים, ולא על קריטריון הלכתי. כלומר: על פניו רבינו פרץ צודק. בפועל, בנסיבות ומסיבות רבות סדר ההגשה או התעדוף האישי משפיע על סדר האכילה, וממילא על סדר הברכות. למעשה הרמ"א (אורח חיים סימן ריא סעיף ד) פוסק את דברי רבינו פרץ, ואילו הבית יוסף אינו פוסק את דבריו בפסקיו בשולחן ערוך.

הבן איש חי לא התרגש מכך. מכיוון שבבית יוסף משמע שדברי רבינו פרץ צודקים, יש לקבל בכך את פסיקת הרמ"א כדבריו. אך הרב עובדיה (בספרו הליכות עולם, וכן מצטט בנו בילקוט יוסף) אומר שדברים בגו. אמנם בלמדנות הבית יוסף הצדיק את שיטת רבנו פרץ יותר משיטת העולם. אך למעשה העולם אינו נוהג כך, אלא נוהג לברך על מאכלים אחרים לפני שתיית היין.

נראה שיש כאן מחלוקת כיצד לחשוב על "מנהג העולם". אמנם בדיון הפנימי של הבית יוסף נראה שהוא מיישב את מנהג העולם רק לפי מציאות מסוימת, ועקרונית ההלכה אמורה להיות אחרת. לכן הבן איש חי פוסק כך. אך הרב עובדיה אומר: אם יש מנהג שכזה, גם אם לא הצלחנו ליישב אותו בכל מציאות, אל לנו לבטל מנהג קדום. כשיטה כללית עלינו להיזהר משינוי מנהגים קדומים, רק בגלל שבלמדנות שלנו אנו מסיקים מסקנות אחרות מהנהוג.

קדימת מיני הדגן

לכאורה לפי סדר הקדימות שלמדנו יש להקדים את הזיתים לשעורים. אך למדנו ביחידות הראשונות של סדרה זו שישנן ברכות שונות על דגן הבא בצורות שונות. תר"י מברר את היחס בין ברכת 'האדמה' על דגנים וברכת 'העץ' על שאר פירות שבעת המינים:

תלמיד רבינו יונה על הרי"ף מסכת ברכות דף כט עמוד א

בכאן יש לשאול: היאך מצינו למימר שאם ירצה יקדים פרי העץ לפרי האדמה, והא אמרינן 'כל המוקדם בפסוק הוא קודם לברכה', וחיטה ושעורה שברכתן 'האדמה' הם המוקדמים לפירות העץ האמורים בפסוק, והנה שעל כרחו יש לו להקדים 'האדמה' ל'העץ', ואף על פי שיהיו לו חביבים יותר פירות העץ! ויש מתרצים דמאי דאמרינן 'כל המוקדם בפסוק זה הוא מוקדם לברכה' לאו אכולהו קאי, אלא הכי קאמר: כל המוקדם בפסוק לחבירו הוא מוקדם לברכה, ור"ל שאם היו לפנינו חטה ושעורה, כיון שברכותיהן שוות יש לו להקדים החטה שמוקדם בפסוק וכן אם היו לפנינו גפן ותאנה כיון שברכותיהן שוות יש לו להקדים ולומר הברכה על הגפן אבל אם היו לפנינו חטה וגפן כיון שאין הברכות שוות אינו מחויב להקדים על החטה אלא מקדים החביב לו יותר עוד נוכל לתרץ ולומר דמאי דאמרינן 'כל המוקדם בפסוק זה הוא מוקדם לברכה' אפילו כשאין ברכותיהן שוות אמרו, ומיירי כגון שאינו כוסס את החיטה, אלא שהוא אוכל דייסא וכיוצא בו שברכתו בורא מיני מזונות, וזה ודאי יש לו להקדים קודם ברכת ענבים ותאנים, כיוון שהוא ברכה מעניין מזון, וכי אמרו 'באיזה מהם שירצה יקדים' לא אמרו אלא בברכת בורא פרי האדמה ובברכת העץ, אבל בברכת 'בורא מיני מזונות' ובברכת 'העץ' – ברכת 'מזונות' יש לו להקדים

קודם תר"י מעיר שיתכן והקדימה בתוך שבעת המינים היא רק בין ברכות זהות. אך בהמשך הוא מציע מדרג שונה: ברכת מזונות היא ברכה מיוחדת, בשל היותה מסוימת יותר. לפיכך ברכה זו לעולם תקבל קדימות על פני הברכות האחרות.

מצד אחד, תר"י היה יכול לעצור שם, שהרי הוא כבר הסביר באיזה מצב חיטה ושעורה קודמים לברכת שבעת המינים. אך הוא מוסיף ואומר שיש סיבה אחרת להקדמת 'בורא מיני מזונות'. שאר הברכות: העץ, האדמה, הגפן, כולם מדברים על מה שהקב"ה עשה בעולם. הוא ברא עצים ועליהם פרי העץ. וכן על זה הדרך. 'מזונות' היא ברכה שעוסקת באדם: הקב"ה ברא דבר המזין את האדם. זו הסיבה שהברכה הזאת קודמת לברכות האחרות. אם כך יש שתי סיבות להקדמת הברכה על עוגה: א. היא עשויה מחיטה, הראשונה ברשימת שבעת המינים. ב. ברכת 'מזונות' קודמת לברכות האחרות, מכיוון שהיא מדברת על התזונה שהקב"ה נותן לנו.

יתכן ואין כאן שתי סיבות נפרדות: הקב"ה קבע את החיטה והשעורה ראשונות בשבעת המינים בגלל שהם עיקר התזונה. 'בורא מיני מזונות' זו הברכה הקודמת לשאר הברכות, והקב"ה רמז לנו על כך בכך שהקדים את החיטה והשעורה בראשית רשימת שבעת המינים. הרא"ש גם מביא את הדברים: הוא דוחה את הטענה שאם חיטים ושעורים קודמים לרימון ותאנה, מוכח שניתן לברך 'האדמה' לפני העץ, שהרי יתכן ומדובר על חיטים ושעורים שברכתם 'מזונות' בלבד:

רא"ש מסכת ברכות פרק ו סימן כה

אין להביא ראיה לדבריהם מהא דאמרין לקמן 'כל המוקדם במוקדם מוקדם לברכה', אלמא מברך על חטה ושעורה מקמי גפן, דאיכא למימר דמיירי שעשאו פת או דייסא, דוודאי ברכת המוציא או מזונות חשיב מברכת 'העץ', אבל כוסס את החיטה, דליכא אלא 'האדמה' לא תקדום ליבורא פרי העץ

יש מספר נפקא מינות לדבר זה:

- א. האם ברכת תבשיל משעורה (השנייה למילה 'ארץ' הראשונה בפסוק) מאוחרת לזית (הראשונה למילה 'ארץ' השנייה בפסוק)? מצד סדר הפסוק הזית קודם. אך ברכת תבשיל שעורה הוא 'מזונות', הקודם מהותית לברכת 'העץ'.
- ב. כוסמת שיפון ושיבולת שועל: לכאורה הם אינם משבעת המינים, אך ברכתם מזונות. האם ברכת מזונות שלהם קודמת לברכה על רימון?
- ג. אורח אפילו אינו מחמשת מיני דגן, אך ברכתו 'מזונות'.

באגודה עונה על השאלה הראשונה:

האגודה מסכת ברכות פרק ו אות קמט

בסה"ק כתב דאמר בז' המינים ברכה המבוררת קודמת, כגון יין לתמרים, או מעשה קדירה אפילו של שעורין קודמת לזיתים. ואם שניהן מבוררין כגון יין ומעשה קדירה דחטין או דשעורי מעשה קדירה קודמת כיון דמוקדמת בפסוק

מדבריו עולים שני דברים: א. שעורים שמברכים עליהם 'מזונות' קודמים לזיתים, למרות שהשעורים שניים למילה 'ארץ'. ב. הסיבה שהשעורים קודמים היא בגלל שהברכה יותר מסוימת. מצד אחד, משמע לכאורה שהוא הדין למאפה מכוסמין וכן לאורח. מצד שני, יתכן וכוונתו היא שבין שבעת המינים יש להקדים את השעורים בגלל שברכתם מוגדרת, אך המינים שאינם משבעת המינים אינם נספרים כלל.

בהגהות מיימוניות אכן אומר שתבשיל כוסמין או שיפון קודם לשבעת המינים:

הגהות מיימוניות הלכות ברכות פרק ח הלכה יג (אות ש)

היה לפניו תבשיל שיש בה קמח כוסמין או שיפון ושבולת שועל וגפן או תאנה ורמון, נ"ל, כיוון דמברך על התבשיל 'מזונות', דברכתו קודמת, ואף על גב דהני ממין ז', וכוסמין ושבולת שועל לאו ממין ז', כיוון דחשיבי, דעבדי מינייהו פת ומברך עליהם המוציא וברכת המזון, דברכתן קודמת, אף על גב דלא עבדינהו פת עכ"ל מורי רבינו שיחיה

אך על השאלה השנייה למדנו בעבר הסבר שונה:

טור אורח חיים הלכות ברכת הפירות סימן רח

ה' מיני דגן, שהן חטים ושעורין וכוסמין ושבולת שועל ושיפון, שהן חשובין שנשתבחה בהן ארץ ישראל, שכוסמין הן מין חיטים ושבולת שועל ושיפון הן מיני שעורים, ועוד יש להם מעלה כי עליהם יחיה האדם, ואם עשה מהם פת מברך עליהם 'המוציא'

כלומר, לכאורה הכרעה כהגהות מיימוני אינו בהכרח משפיע על שאר השאלות, מכיוון שחמשת מיני דגן כלולים ב'חיטה ושעורה' המחברים בפסוק.

שבלי הלקט מביא בשם הגאונים את סדר הקדימה בין הברכות. הוא אומר שמזונות קודם לברכת הפירות, ואינו מבחין בין חמשת מיני דגן ואורח:

ספר שבלי הלקט סדר ברכות סימן קס

רבינו שמואל בן חפני גאון זצ"ל כתב בחיבור שערי הברכות כבר הודענו חמש ברכות הן לפני המאכל ומקצתן מוקדמות על קצתן בהזדמן כולן לפניו כי ברכת המוציא קודמת לברכת בורא מיני מזונות בהזדמן שתיהן לפניו וברכת בורא מיני מזונות קודמת לברכת בורא פרי העץ

הטור הביא חלק מהדברים. ננתח את דבריו:

טור אורח חיים הלכות ברכת הפירות סימן ריא

זית קודם לשעורה, שהוא ראשון לארץ בתרא ושעורה שני לארץ קמא

עצם האמירה הזו לכאורה אינה מחדשת. השאלה היא על מה מדובר: על שעורה בתצורה שמברכים עליה 'האדמה' או שעורה שמברכים עליה 'מזונות'? בהמשך הוא אומר:

כתב ה"ר פרץ: דווקא אם אוכל ענבים שברכתן 'העץ', אבל אם עשה מהם יין, שברכתו 'הגפן', כיוון שמפרט בה 'הגפן' חשובה, וקודם לדבש, ואפילו לזית, שהוא ראשון לארץ בתרא, כיוון שברכת היין חשובה, קודמת, בין בברכה ראשונה בין בברכה אחרונה כשכולל ברכת היין עם ברכת הפירות, כדפרישית לעיל, צריך להזכיר תחילה 'על הגפן ועל פרי הגפן' ואח"כ 'על העץ ועל פרי העץ' ומיהו מעשה קדרה דחיטין ושעורין קודמין ליין, לפי שברכתן 'מזונות', שהיא גם כן חשובה, שמבוררת, וגם קודמים לו בפסוק

בסוף דבריו, ביחס בין 'הגפן' ובין 'מזונות', הוא מסביר שהכוונה היא ששעורים קודמים ליין רק אם ברכתם 'מזונות'. אך כאשר הוא התייחס לקדימת זית לשעורה הוא לא הזכיר את ההבחנה הזאת. הט"ז לומד שאכן אין הבחנה: הזית קודם לשעורה בכל מקרה:

ט"ז אורח חיים סימן ריא ס"ק ד

בטור כתוב קודם זה "הלכך זית קודם לשעורה" כו' ונראה דזה מיירי בתבשיל הנעשה משעורים, דאי תפרש דווקא בכוסס שעורים שברכתו 'בורא פרי האדמה' אז זית קודם לו, אבל במעשה קדירה דשעורים שברכתו 'בורא מיני מזונות' מבורר טפי מ'בורא פרי העץ' דזית, זה אינו, דאם כן אמאי כתב הטור אחר כך גבי יין "ומיהו מעשה קדרה דחטים דשעורים קודמין ליין לפי שברכתו בורא מיני מזונות שהיא גם כן חשובה ומבוררת לו וגם קודמין בפסוק" עכ"ל, והיה לו לכתוב רבותא גדולה ברישא גבי זית, דאפילו במקום שהשעורה מאוחר בפסוק, כגון לגבי זית, אפילו הכי בורא מיני מזונות עדיף, ולמה המתין עד יין לחלק בזה דלא הוי רבותא כל כך? אלא ברור דכאן מיירי אפילו ממעשה קדירה

היה מקום להשיב לט"ז: ברכת 'הגפן' ייחודית מאוד, מברכים אותה על יין בלבד. בהחלט מוצדק להניח שברכת 'הגפן' תהיה קודמת לכל ברכה אחרת. לעומת זאת, ברכת 'העץ' על הזית אינה כה ייחודית, ולכן פחות מחודש שמברכים 'מזונות' על תבשיל משעורים לפני ברכת 'העץ' על הזית. אך הט"ז טוען שהשיקול של הטור לא היה שברכת 'מזונות' כל כך מבוררת:

וכ"ת הא באמת במעשה קדירה הוי ברכה מבוררת, ולמה לא יקדים לזית? נראה לי שהטור לא חשיב לזה ברכה מבוררת נגד 'בורא פרי העץ', ולנגד יין לא כתב הטור שהיא מבוררת יותר ממנו, דהא לא כתב רק שהיא גם כן חשובה, וגם קודמין בפסוק, ולא אמר שמבוררת יותר, אלא שהשווה יין ובורא מיני מזונות לענין מבוררת אלא ברור דהכי קאמר: שלכאורה יש ליין מעלה מצד ברכתו שהיא מבוררת. ונמצא אם יש לתבשיל של שעורה מעלה מצד הקדימה הוויין שקולים יחד, על כן הקדים לומר שגם 'מזונות' מבוררת כמו היין, וגם עודף עליו מצד קדימתו בפסוק

כלומר, ברכת 'מזונות' רק מבוררת דיה בכדי שלא נקבע את 'הגפן' כמבוררת יותר באופן חד משמעי. אך הסיבה שהשעורים קודמים לגפן היא מפני שהשעורה קודמת בפסוק.

כמובן שגם על זה יש מקום להשיב: הט"ז אומר ש'מזונות' אינו מיוחד יותר מ'הגפן'. אך הוא עדיין נאלץ להודות שברכת 'מזונות' ייחודית בצורה קרובה ל'הגפן', שהרי החשבון של הטור, לשיטתו הוא כזה: 'הגפן' קודם לברכת 'העץ' של הזית מפני שהיא מבוררת. 'מזונות' שווה מספיק ל'הגפן' כדי שהקדימה בפסוק תוביל לקדימה בברכה. אם כך, לכאורה מחמת השוויון בייחודיות של 'הגפן' ו'מזונות' היה ראוי להקדים את ברכת 'מזונות' על השעורה לזית, כמו שהגפן קודם לו!

הלבוש מצטט התכתבות בינו ובין רב שדן איתו בסוגיה. אותו רב מבין את הבעייתיות שבטענה האחרונה שהעלנו, ולכן הוא מציע סידור של השיקולים (באופן התואם לשיטת הט"ז. כמובן שהדברים נכתבו קרוב למאה שנה לפני הט"ז):

לבוש אורח חיים סימן ריא סעיף ד

כללא דמילתא ג' מעלות הן, אחת בורא מיני מזונות, מעלה השנייה קדימת הפסוק, מעלה השלישית בורא פרי הגפן, מעלה שנייה יותר חשובה ממעלה הראשונה ומעלה שלישית יותר חשובה ממעלה השנייה, לכן דוחה בורא פרי הגפן את ברכת הזתים אף שיש לברכת הזתים קדימת הפסוק, ואפילו הכי אינה יכולה לדחות את בורא מיני מזונות דשעורה כיון שיש לה שתים לטיבותא מעלה הראשונה ומעלה השנייה. והא דכתב מר בסעיף ד' לפי שברכת בורא מיני מזונות והיא חשובה ומבוררת יותר, האי יותר אין פירושו יותר מבורא פרי הגפן, כי ודאי ברכת בורא פרי הגפן חשובה יותר, אלא הכי פירושו יותר משאר ברכות דעלמא, עכ"ל השואל

בהמשך נציג את תשובת הלבוש. אך קודם נסיים את טענות הט"ז. למדנו לעיל את דברי הרא"ש, מהם משמע שמזונות קודם מהותית ל'העץ'. הט"ז אומר שזה שהטור אינו מזכיר את דברי אביו הרא"ש מוכיחים שהם נאמרו כתירוץ לדיון שם, והרא"ש לא התכוון לקבל אותם להלכה:

ט"ז אורח חיים סימן ריא ס"ק ד

וגם שנמצא בדברי הרא"ש שכתב וז"ל דודאי ברכת המוציא או במ"מ חשיב מבורא פרי העץ נראה ע"כ דהטור לא ס"ל כן מכח ההוכחה שכתבתי והמעין ברא"ש יראה דכ' דבר זה דרך דחיה לומר שאין להביא ראיה לרש"י מזה

אבן העזר חולק על הט"ז:

אבן העזר אורח חיים סימן ריא סעיף ו

כתבו שם ט"ז ... בדיון היה לפנינו מעשה קדירה דשעורים וגם זית, דזית קודם למעשה קדירה דשעורים ולעני"ד נראה דמעשה קדירה דשעורים עדיף מזית, דכן מבואר לעיל סימן ר"ח סעיף י"ב, אכל מיני מזונות ושתה יין ואכל פירות ז' מינין מברך על המחיה ועל פרי הגפן ועל פרי העץ מבואר דמעשה קדירה דשעורים קודם לזית, ומשמע בתלמידי דרבינו יונה שם [ברכות לב, א ד"ה וכן] אפילו לא שתה יין רק אכל מיני מזונות ופירות שבעת המינין אפילו הכי על המחיה קדים ע"ש

ראינו לעיל שהלכות הקדמת הזכרת המינים בשונים בברכה אחרונה מקבילה להלכותיהן בברכה הראשונה. אם כך, כשם שבברכת מעין שלוש מברכים 'על המחיה' לפני הגפן, ולפני ברכת הפירות הוא הדין לברכה לפנייה!

בהמשך הוא מתמודד עם היחס בין ברכת 'מזונות', 'הגפן', ו'העץ':

ותו לדברי האחרונים הנזכרים לעיל על כרחך צריך לומר ברכת פרי הגפן עדיפא מברכת בורא מיני מזונות ... על כרחך צריך לומר דברכת בורא מיני מזונות עדיף מברכת בורא פרי הגפן. ואלו יין קודם לזית, קל וחומר דשעורה עדיף מזית נמצא נתברר מזה דמעשה קדירה דשעורים קודם לזית

גם הלבוש דוחה את דברי השואל, ואומר שברכת 'מזונות' קודמת מהותית לשאר ברכות הנהנין:

לבוש אורח חיים סימן ריא סעיף ד

מי הגיד לך המדרגות האלו? לפחות היה לך להשוות 'בורא מיני מזונות' ל'בורא פרי הגפן', ומכ"ת הורדת אותה ב' מדרגות מברכת 'בורא פרי הגפן'?! חלילה! דאדרבא ואדרבא, 'בורא מיני מזונות' היא עדיפא, ועדיפא הרבה מ'בורא פרי הגפן', שהיא פרטית מאד בעניין גדול, והוא שהמין שמברכין אותה עליו מורה על ההשגחה הגדולה שמשגיח השם יתברך על בריותיו, וזן ומפרנס ומשביע אותם, וקרובה היא לברכת הפת!

❖ **הרחבות – ניתוח ויכוח הלבוש והשואל**

נשוב לשאלה הקודמת: מהו היחס לברכת 'מזונות' על אורח? השולחן ערוך העתיק את לשון הגהות מיימוניות:

שולחן ערוך אורח חיים הלכות ברכת הפירות סימן ריא סעיף ו

היה לפניו תבשיל מקמח כוסמין ושבולת שועל ושיפון וגפן ותאנה ורימון, כיון דמברך על התבשיל במ"מ ברכתו קודמת; אף על גב דהנך ממין ז' ואיהו לאו ממין שבעה, מ"מ כיון דחשיבי דעבדי מינייהו פת ומברך עלייהו המוציא וברכת המזון, קודמת אף על גב דלא עבדינהו פת.

מדבריו אפשר ללמוד שני דברים: א. ברכת מזונות על חמשת מיני דגן קודמת לכל שאר ברכות שבעת המינים. ב. הסיבה לכך היא בגלל שמכילים מהם פת. אך ברכת 'מזונות' על אורח תהיה מאוחרת מברכת יתר שבעת המינים.

המגן אברהם אומר שהשולחן ערוך מתכוון להזכיר לנו את דברי הטור שלמדנו בסימן רח:

מגן אברהם סימן ס"ק יג

כיון דחשיבי. פירש, וגם הם בכלל חיטה ושעורה דקרא, כמ"ש הטור סי' ר"ח, דאם לא כן קשה: למה לי קרא בחיטה ושעורה?

המגן אברהם אומר שאם אכן כוסמין שיפון ושיבולת שועל מקבלים חשיבות מצד עצמם, התורה לא הייתה צריכה להזכיר את החיטה והשעורה בין שבעת המינים! על כרחנו אין די בכך, אלא הקדמת מיני הדגן הללו תלויה בהזכרתם בפסוק. המגן אברהם מסיק נפקא מינה בין הדברים:

מכל מקום בשיבולת שועל ושיפון, דהוי מין שעורים, זית קודם

כלומר, סדר הקדימה הוא: חיטה/כוסמין, זית, שעורה/שיפון/שיבולת שועל, כסדר הפסוק. בדומה לדברי הט"ז. אכן העזר חולק גם על זה:

אבן העזר אורח חיים סימן ריא סעיף ו

ולפי דבריו (של השולחן ערוך) אם הובא לפניו אורז מבושל והנך דז' מינים, אף דברכת אורז בורא מיני מזונות, מכל מקום הנך מין ז' קודם לאורז, כיוון דלא עבדי פת מהאורז. אבל באמת לדידן אם בא לפניו אורז מבושל וז' מינים, ברכת בורא מיני מזונות עדיף מבורא פרי העץ, כמבואר בטור, ואף דמין ז' עדיף, הא קי"ל בדבר שאין ברכותיהן שוות איזהו מהן שירצה יקדים, כמו שפסק שו"ע סעיף א' ריש סימן זה. ועל כרחך מין ז' לאו מעלה היא כלל לעניין קדימה בדבר שאין ברכתן שוות, ומבואר בטור דברכת בורא מיני מזונות עדיף מבורא פרי העץ לקדימה

אכן העזר פוסק שכאשר יש שני מינים בעלי ברכות שונות, יקדים איזה שירצה. אם כך, אם אין ברכותיהן שוות, אין משמעות לשאלה מה קודם בפסוק, או אם הזן הזה מופיע בפסוק כלל. אם כך, נותר לברר מה קודם: ברכת מזונות או 'העץ'. 'מזונות' קודם ל'העץ', ולפיכך אורז קודם לזית. אם כך, מדוע השו"ע תולה את קדימות הכוסמין בכך שעושים ממנו פת? זה משקף את שיטת מהר"ם, החולק על כך:

והשו"ע העתיק מדברי הגהות מיימוני בשם רבו מהר"ם ע"ש, והר"ם לשיטתו דפסק דמין ז' קדים אפילו היכא דאין ברכתן שוות. אבל לדידן דין זה אפילו היכא דלא עבדי פת כגון אורז נמי קדים לז' מינים

לפי מהר"ם שבעת המינים קודם למינים אחרים גם אם ברכתם שונה. לכן הוא נאלץ להצדיק את קדימת הכוסמין בכך שעושים ממנו פת ומברכים עליו 'המוציא'. כאמור, אבן העזר פוסק שאין קדימה לשבעת המינים על מין אחר שברכתו שונה, ולאור זאת פוסק שאורז, שברכתו 'מזונות', קודם לזית, שברכתו 'העץ'. אם כך, אבן העזר לא רק סובר שתבשיל שעורים שברכתו 'מזונות' קודם לברכת 'העץ' על זית, אלא אפילו אורז קודם לזית אע"פ שאינו ממין ז' כלל, כי 'מזונות' קודם ל'העץ' בכל מקרה. גם הלבוש, שמאריך לשבח את מדרגת ברכת 'מזונות', מסכים שמעלתה חשובה גם כאשר מברכים אותה על אורז, ולא רק על חמשת מיני דגן:

לבוש אורח חיים סימן ריא סעיף ד

ודאי 'בורא מיני מזונות' היא הברכה החשובה שבכל הברכות, חוץ מברכת הפת, ועדיפא היא מברכת 'בורא פרי הגפן' כמה מעלות, מצד עצמה ומינה, ואפילו במינים שאינם מחמשת מיני דגן שבשבעת המינים כגון באורז, כיוון דזיין ... ועדיפא היא מברכת 'בורא פרי הגפן' משום דמינה זיין ומשביע ועליו יחיה האדם, והוא עדיף וחשיב לאדם מיין דלא זיין ולא משביע ואין בה כל כך הודאה אל ההשגחה הגדולה יתברך על ברואיו

המשנה ברורה פוסק כלבוש, נגד הט"ז ומגן אברהם:

משנה ברורה סימן ריא ס"ק כה

משמע דחטים ושעורים דקודמין הוא רק מהשוה להן בסמיכה לארץ כמו חטים לזיתים ושעורים לדבש [שהוא תמרים] אבל שעורים [היינו מזון הנעשה מהן כמו שמפרש בסעיף ה'] לזיתים לא, אבל הלבוש כתב דברכת במ"מ היא קודמת לכל וכן הסכימו הרבה אחרונים

הרב משה לוי⁴ מבחין בין קדימת אורח לזיתים, ואיחורו לגפן:

ברכת ה' חלק ג פרק ט הערה 25

בוודאי שצריך להקדים את ברכת האורז, שהיא 'בורא מיני מזונות', לברכת 'העץ' של שבעת המינים, כמו שצריך להקדימה לברכת 'העץ' של שאר פירות, מכיוון שהיא מבוררת יותר

ברכת ה' פרק ט הערה 37

ברכת בורא מיני מזונות על כל חמשת מיני דגן קודמת אפילו לברכת בורא פרי הגפן, שהרי אם היה עושה מהם פת היה מברך עליהם 'המוציא'. אבל ברכת 'בורא מיני מזונות' על אורז מבושל קודמת רק לברכת 'בורא פרי העץ' 'האדמה' ו'שהכל' כלומר, ברכת 'מזונות' קודמת לברכת 'העץ'. אך ברכת 'הגפן' מיוחדת אף היא, ולכן אין ל'מזונות' קדימה עליה. מצד שני, היא שווה לה דיה בכדי שהקדימה בפסוק של חמשת מיני דגן תקדים אותה.

לסיכום:

תלמיד רבינו יונה (הידוע בראשי תיבות תר"י, מובא על דף הרי"ף במסכת ברכות דף כט ע"א) דן בשאלה אם ניתן להוכיח שברכת העץ אינה קודמת לברכת האדמה מכך שעל פי סדר הפסוק, החיטה והשעורה, שבמצבן הטבעי ברכתן 'האדמה', יקדמו לענבים שברכתם 'העץ'.

הוא מציע שתי דחיות להצעה זו: א. בהעדר שיקולים אחרים, נלך לפי סדר הפסוק. לפיכך, אכן ענבים יקדמו לשעורה. אך החיטה תקדם לשעורה והגפן לתאנה.

ב. החיטה והשעורה קודמות לגפן ותאנה כאשר הן בתצורה שדורשת ברכת מזונות, ולא אם הן בתצורה של ברכת 'האדמה'. תר"י ממשיך ומתפייט על ברכת המזונות: זו הברכה על עצם התזונה, ובוודאי שהיא קודמת ליתר ברכות הנהנין. נשים לב ש'בורא מיני מזונות' שונה מהותית מברכת 'בורא פרי האדמה' ודומיה. ברכת 'העץ' 'האדמה' ודומותיהן מברכות על היצירה של הקב"ה. 'מזונות' זו ברכה על כך שהאדם מקבל תזונה מאת ה'.

יתכן שזו הסיבה שהקב"ה קבע את החיטה והשעורה בראש שבעת המינים: מפני שהן עיקר התזונה, ולכן מברכים עליהם 'מזונות'.

מתוך הדברים עולים שלושה שיקולים שונים, שעלינו לעמוד על היחס ביניהם:

- א. הזכרת החיטה והשעורה כמינים הראשונים מתוך שבעת המינים.
- ב. בתורה כתוב "לא על הלחם לבדו יחיה האדם" (דברים ח ג). משמע הלחם כל כך מרכזי שאדם עשוי לחשוב שעליו בלבד יחיה האדם. אם יש חשיבות לדבר זה, יש מקום להקדים את כל חמשת מיני דגן.
- ג. ברכת 'מזונות' מיוחדת לא רק בכך שמברכים אותה על זנים מסוימים בלבד, אלא גם מבחינת אופי הברכה. אם כך, יש מקום להקדים זנים אחרים, כמו אורז, למאכלים אחרים, ואולי אפילו לשבעת המינים.

נבחן את היחס בין השיקולים הללו. נפתח בשאלה: לאדם יש תבשיל שעורים וזיתים. על מה יברך ראשון? השעורה שנייה למילה 'ארץ'. הזית ראשון למילה 'ארץ'. אך על תבשיל שעורה מברכים 'מזונות'.

⁴ מספר פרטים אודות הפוסק החשוב הזה הוזכרו מספר פעמים במהלך יחידותינו על הלכות ברכות.

באגודה כותב שהברכה המבוררת קודמת, ולפיכך שעורים שמברכים עליהם 'מזונות' קודמים לזיתים. משמע מלשוננו שהדין הזה היה חל גם באורז, שמברכים עליו מזונות, מכיוון שברכה זו מבוררת יותר מברכת 'העץ' של הזית. אך יתכן וכוונת האגודה להתייחס לקדימות בין שבעת המינים (בדוגמאות שלו שם הוא מזכיר רק פירות משבעת המינים). שבולי הלקט אכן פוסק שבשם רבינו שמואל בן חפני גאון שברכת מזונות תמיד קודמת לברכות הפירות. בהגהות מיימוניות פוסק שיש להקדים את הברכה על מאפה העשוי מקמח שיפון וכוסמין לפני פירות שבעת המינים. לכאורה משמע שאכן ברכת המזונות היא הקודמת, ולא מצד קדימתם בשבעת המינים. אך הטור (אורח חיים סימן רח) מביא לכך שני טעמים: א. כוסמין הוא זן של חיטה, שבולת שועל זן של שעורה. אם כך, הם כן משבעת המינים. ב. חמשת מיני הדגן ראויים להכנת לחם, עיקר אכילתו של האדם, ולכן ברכתם קודמת. אם כך, ניתן להכריע שברכת 'מזונות' על חמשת מיני דגן קודמת לשאר הפירות, אך לא ניתן להכריע ביחס לדגנים אחרים (כמו אורז).

בסימן ריא הטור כותב את הדברים הבאים:
זית קודם לשעורה, שכן הוא קרוב יותר למילה 'אריץ'.
'בורא פרי הגפן' קודם לכל שבעת המינים. אך חיטה ושעורה שמברכים עליהם 'מזונות' או המוציא 'קודמים ל'בורא פרי הגפן'. כותב הט"ז: נעשה חשבון. אם כוונת הטור היא להקדים את הזית לשעורה רק כאשר הוא בצורתו הטבעית, היה לטור לפרט את זה, כמו שפירט ביחס ליינ. רואים שהטור אינו פוסק כהגהות מיימוניות ואגודה. לשיטתו הזית תמיד קודם לשעורה. אם כך, החשבון של הט"ז בדברי הטור יוצא כך:
הקודם בפסוק מוקדם, וזה נכון גם על זית ושעורה. 'בורא פרי הגפן' היא ברכת יחידאית ממש, ולכן היא קודמת לשאר שבעת המינים. ברם, 'מזונות' היא ברכה ברמת ייחודיות קרובה ל'גפן', ולכן קדימתה בפסוק מכריעה אותה כקודמת. הלבוש מצטט רב שמסדר דברים מקבילים לדברי הט"ז לפי התיאור הבא: סדר החשיבות הוא: 1. הגפן. 2. קדימה בפסוק. 3. מזונות.
לאור זאת, 'הגפן' מצד עצמו מנצח את שאר המעלות. אך ביחס לחמשת מיני דגן, אם מעלות 2+3 מצטרפים הם מנצחים את 1. אבן העזר חולק: בנוסח הברכה האחרונה מברכים בסדר הבא: "על המחיה ועל פרי הגפן ועל פרי העץ". יוצא שמקובל שזהו סדר קדימת הברכות – מזונות ('המחיה') גפן, פרי העץ.

הלבוש חולק על הט"ז, ואומר: מי המציא את המתמטיקה הזאת? ולמה החלטת שהגפן מיוחד יותר מברכת מזונות, כאשר מהטור ומת"י משמע להיפך?

בשלחן ערוך (סימן ריא סעיף ו) פוסק שהתבשיל מקמח חמשת המינים קודם לשאר שבעת המינים, מפאת חשיבותם, שעושים מהם פת.
המגן אברהם אומר שלא יתכן שעצם היכולת ליצור מהם לחם נותן להם קדימה, אחרת קשה להסביר מדוע התורה מזכירה את החיטה והשעורה בפסוק. אילו החיטה והשעורה לא היו מוזכרים, עדיין היינו מקדימים אותם מצד שמכינים מהם פת! לכן הוא אומר ששאר חמשת מיני דגן הם זנים של חיטה ושעורה, אם כן הם גם מוזכרים בפסוק וגם ראויים לברכה מיוחדת. אך המגן אברהם מסיים ואומר שהזית קודם לשעורה ושיבולת שועל, מפני שהם שניים למילה 'אריץ'.
אבן העזר חולק ואומר שאין להתייחס לשיקול שכתב השולחן ערוך. הוא מצטט קטע מתוך הגהות מיימוני, אבל מהלכות אחרות ברור שברכת 'מזונות' נותנת את הקדימה. נפקא מינה שאפילו אורז יקדם לזית, למרות שהאורז אינו משבעת המינים כלל.

למעשה: המשנה ברורה פוסק כלבוש ואבן העזר, שברכת 'מזונות' קודמת מצד עצמה, ולכן יש להקדים את האורז ותבשיל הדגנים לכל מאכל אחר, וכך גם פוסק והרב משה לוי בספרו 'ברכת ה'.

שלמים

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף לט עמוד ב

איתמר, הביאו לפניהם פתיתין ושלמין; אמר רב הונא: מברך על הפתיתין ופוטר את השלמין, ורבי יוחנן אמר: שלמה מצוה מן המובחר, אבל פרוסה של חטין ושלמה מן השעורין - דברי הכל מברך על הפרוסה של חטין ופוטר את השלמה של שעורין. אמר רבי ירמיה בר אבא: כתנאי; תורמין בצל קטן שלם אבל לא חצי בצל גדול. רבי יהודה אומר: לא כי, אלא חצי בצל גדול. מאי לאו בהא קמיפלגי, דמר סבר: חשוב עדיף, ומר סבר שלם עדיף!

רש"י מסכת ברכות דף לט עמוד ב

פתיתין ושלמין אמר רב הונא - אם רצה מברך על הפתיתין, ואם הפתיתין גדולים מן השלמין - צריך לברך עליהן מן הדברים אנו למדים שיש מעלה בברכה על פת שלמה. מהשוואת הדין להלכות תרומה מתברר שמעלת הדבר השלם נשמר גם בהקשר של פירות וירקות, ולא רק פת.

מילה לפני סיום

יחידה זו ארוכה ומורכבת, ולפי רבים מן הפוסקים הדברים אינם לעיכובא! אך כאשר אנו באים לברך את הקב"ה ולהביע את תודתנו על השפע שנתן בעולמנו, אנו מבקשים להודות בצורה המדויקת שרק ניתן. ישנה אריכות נוספת בסוגיה זו, אך קצרה היריעה. נסתפק כאן במספר הפניות מעניינות: א. היכן השיקול של השלמות נכנס בתוך הציר שעסקנו בו עד כה? משנה ברורה (סימן ריא ס"ק ד) פוסק שהוא נכנס אחרי שבעת המינים ולפני החביב. ראשוני ספרד חולקים על כך וסוברים שהחביב קודם לשלם.

ב. אם אין הברכות שוות, מה היחס לשלם? ראה דיון בכך בשער הציון (סימן ריא ס"ק ה). ג. שיקול נוסף אליו לא נכנסנו הוא השיקול של הנקי יותר, והגדול יותר. 'נקי' מתייחס לסוג הקמח. בימיהם היה קשה מאוד להפיק קמח לבן ממש, ולכן קמח לבן נחשב מעדן מיוחד. בימינו הקמח הלבן זול יותר, ועל כן ראוי לבחון את הקריטריון הזה, וכן לבחון השלכות נוספות לסוגי מאכל אחרים נקיים יותר (עיין משנה ברורה סימן קסח ס"ק ו וכן טו).

ד. הסתפקות נחמדה שהאחרונים אהבו לפלפל בה הוא המצב הבא: לפני האדם יש תפוח, החביב על האדם, מספר שתיים בחביבות הוא המלון, וכן ענב, הפחות חביב עליו. התפוח חביב. אך ברכתו שווה לברכת הענב, שהוא משבעת המינים. אך המלון קודם לענב, שכן הוא חביב יותר ובעל ברכה שונה. אם כך, המלון קודם, אך התפוח קודם למלון, שכן השיקול להקדים את המלון הוא החביבות, והתפוח חביב ממנו. האחרונים מציעים מספר פתרונות לכך (ראו בירור הלכה סימן מז בספר חתם הברכה). [ראוי לציין שמצאתי הסבר מדוע כל אחד מהפתרונות הוא הנכון]. נעניין בסיכומי של המשנה ברורה לכללים שלמדנו:

משנה ברורה סימן ריא ס"ק לה

ועתה נבוא לבאר סדר המעלות בקצרה. וכל המאוחר מחבירו הוא גרוע מחבירו:

- א. המוציא [אפילו מפת של שכולת שועל ושיפון].
- ב. 'מזונות' על מעשה קדירה דחטים.
- ג. 'מזונות' על מעשה קדירה דשעורים.
- ד. 'מזונות' על מעשה קדירה דשיבולת שועל ושיפון שהוא ג"כ מין שעורים [ו'מזונות' דשעורים, כיון דשעורה מפורש בקרא, קודם להן, ואפילו לכוסמין שהוא מין חטים הוא ג"כ קודם].
- ה. 'הגפן'.
- ו. זיתים.
- ז. תמרים.
- ח. ענבים.
- ט. תאנה.
- י. רימון.
- יא. 'העץ' ו'האדמה'.
- יב. שהכל. ובכל אלו אין משגיחין על החביב כלל דמי שהוא מאוחר מחבירו, אפילו הוא חביב יותר, כגון שהיה חביב לו 'השהכל', אפילו הכי 'האדמה' קודם לו וכן בכל הנ"ל.
- יג. 'העץ' ו'האדמה' אזלינן בתר החביב, אפילו השני מין ז'.
- יד. היו שניהם חביבין אזלינן בתר מין ז'.
- טו. ואם אחד מהן מוקדם בפסוק, כגון שכוסס קליות חיטה, דברכתו 'האדמה' ואוכל זית, יקדים חיטה, דהוא קודם בקרא, כן כתב המגן אברהם, והגר"א פליג על זה.
- טז. שניהם אינן מין ז', יש להקדים 'העץ' אם שווים בחביבות, הא לאו הכי חביב קודם וכנ"ל. וכן שניהם 'האדמה' או שניהם 'שהכל' אזלינן בתר חביב.

יז. והנה מה נקרא חביב אנן בני אשכנז נמשכין אחר הרא"ש וסייעתו, שהוא המין הרגיל להיות חביב אצלו, ואם שניהם חביבים אצלו אזלינן אחר איזה שחפץ עתה כמ"ש בס"ב לרמב"ם

רבנות – שו"ע סימן ריא

לסיכום:

קדימות בברכות וברכת החביב

במסכת ברכות (דף לט ע"א) מסופר על שני תלמידים שישבו לסעודה לפני בר קפרא, הגישו להם כרוב מבושל ועוף. אחד התלמידים בירך על הפרגיות. השני לגלג על המברך, משמע שחשב שחברו טעה בהלכה. בר קפרא אומר שלא נכון לצחוק על חברו, מפני שהבשר חביב עליו. הגמרא אומרת שהנחת המוצא היא שעל הכרוב המבושל יש לברך 'שהכל', אך החבר חשב שנכון לברך על כרוב מבושל מפני שהוא מזין יותר. מתוך הדברים אנו למדים שלושה שיקולים ביחס לקדימות בברכות:

ב. ברכת 'האדמה' קודמת לברכת 'שהכל'. ב. חביבות. ג. תזונה.

ואכן, הראשונים (לדוגמא, בעלי התוספות במקום) מכריעים שברכת 'האדמה' קודמת לברכת 'שהכל'. מדוע? מבחינה עקרונית חז"ל היו יכולים לתקן ברכה אחת בלבד על כל המאכלים: "שהכל נהיה בדברו". אך תשומת הלב לפרטים השונים בבריאה, ולדרך בה הקב"ה מנגיש אותם אלינו, מעצימה את ההודאה לקב"ה ומדייקת אותה. משל למה הדבר דומה? אדם יכול לומר לחברו "תודה", ואפילו "תודה רבה". אך ככל והאדם ישקיע בדיוק הדברים והסבר מדוע מגיעה כאן תודה מיוחדת, חווית ההודאה ההדדית תועצם. אינה דומה אמירת "תודה רבה" לאמירת "תודה רבה על המתנה המסוימת שנתת לי שבדיוק התאימה לצורך שהייתי זקוק לו". באותו האופן, ישנה עדיפות לברכה המסוימת יותר: "בורא פרי האדמה" זו ברכה משמעותית יותר מהברכה הכללית "שהכל נהיה בדברו".

בנוסף, הראשונים (לדוגמא בעלי התוספות שם) מכריעים שהחביב קודם למשביע. מדוע? מצד אחד, המטרה הראשונה של האכילה היא התזונה. כך שהיינו מצפים שהמאכל המזין יקבל קדימות. אך הקב"ה טבע טעם באוכל, בכדי שההנאה ממנו תהיה מיידית בשעת האכילה. בטבע האנושי יותר קל לנו להעריך את ההנאה הרגעית הנוכחית. לכן ככל שמאכל יותר חביב עלינו, ההודאה לקב"ה עליו שלמה יותר. לכן יש להעדיף את הברכה על החביב, למרות שהתזונה חשובה יותר.

כיצד מגדירים את החביבות?

מלשון הרמב"ם (הלכות ברכות ח, יג) עולה שהמאכל ה'חביב' הוא המאכל שהאדם היה רוצה לאכול כרגע. גם אם רוב האנשים, ואפילו האדם עצמו, מעדיפים את המאכל השני, הודאה היא אירוע סובייקטיבי – צריך שהאדם יחווה הנאה מקסימלית בכדי שהודאתו תהיה מקסימלית אף היא. לעומת זאת, הרא"ש (ברכות פרק ו אות כה) תלמיד רבנו יונה (על הרי"ף שם דף כח ע"ב) ובעקבותיהם השו"ע (אורח חיים סימן ריא סעיף א) חולקים ואומר שיש לברך על המאכל שבדרך כלל יותר ערב לו. כלומר, המדד של החביבות נשאר מדד אישי, אך הוא נקבע עבור האדם באופן קבוע, ולא לפי רצונו ותחושתו ברגע זה.

האם יש קדימות לשבעת המינים?

במשנה (ברכות פרק ו ד) מדובר על מגש מלא בפירות. רבי יהודה אומר שיש להקדים את ברכת שבעת המינים, ואילו חכמים אומרים שעדיף לברך על איזה מהם שירצה. לפי רבי יהודה, עלינו לברך את הקב"ה על המינים אותם הוא שיבח בפנינו בתורה. נשווה בנפשנו שזכינו להיכנס לביתו של אמן גדול. האמן מצביע על יצירות מסוימות ואומר שהנה יצירות המופת שלו. הליכות הנימוס, לכל הפחות, דורשות ממנו להביע פליאה והערכה על היצירות המסוימות הללו.

לכאורה כאן יש דבר דומה: משה רבינו (מפי הגבורה) מתהדר בשבעת המינים. אם בעל הבית (הקב"ה, בורא שמיים וארץ) מתהדר במאכלים מסוים, עלינו להביע העדפה אליהם בדווקא. מצד שני, בסופו של דבר לאנשים שונים יש העדפות שונות. לכן יש מחלוקת אם ללכת לפי העדפה אישית או לפי השייכות לשבעת המינים. מצד שני, חכמים חולקים ואומרים שיבחר איזה פרי שירצה. משמע שחלקו אם להעדיף את הפרי שהקב"ה שיבח, או הפרי שהאדם יותר שמח באכילתו (יש לציין שבלשונם משמע כלשון הרמב"ם – איזה שירצה – ולא איזה פרי שהאדם אוהב יותר בימי חייו).

ברם, בגמרא שם מבחינים בין שני מצבים: במצב אחד, מדובר בפירות שברכותיהם שוות. המשמעות היא שהאדם יברך רק ברכה אחת. אם כך, ברור שבמקרה זה רבי יהודה יפסוק שיש לברך אותה על הפרי משבעת המינים. אך מהו הדין אם הפרי משבעת המינים קובע ברכה נפרדת? במקרה זה ישנה מחלוקת מהי דעת רבי יהודה: לפי עולא, עיקר העניין לפי רבי יהודה הוא שתהיה ברכה ישירה על הפרי משבעת המינים. אם כך, במקרה זה לא חשוב להקדים את ברכת הפרי משבעת המינים, מפני שגם אם יאכל את המאכלים האחרים, בסופו של דבר הוא יברך על הפרי משבעת המינים. אך אמורא אחר חולק עליו ואומר שרבי יהודה סובר שהדבר החשוב הוא להקדים את השבח לקב"ה על שבעת המינים. לפיכך יש להקדים את הפרי משבעת המינים, גם אם יש לפני זה ברכה נפרדת.

הרא"ש מרחיב את העיקרון הזה של עולא לשאר דיני קדימה בברכות: הוא סובר שגם אין דין ומצווה להקדים את החביב, אלא לברך על החביב. אם כך, אם הברכות שונות, אין דין של הקדמה. הדבר המשמעותי הוא שתהיה ברכה על החביב, גם אם היא תתאחר לברכות אחרות. מה שצריכים למנוע זה מצב שמברך על המאכל הפחות חביב ואינו קובע ברכה על המאכל החביב.

שיטות הראשונים ביחס להקדמת שבעת המינים:

רמב"ם: הלכה כחכמים. החביב קודם לשבעת המינים. אם אין חביב, יקדים את שבעת המינים.
 סמ"ק: הלכה כרבי יהודה. שבעת המינים קודם לחביב, גם אם ברכותיהן שונות.
 רב האי גאון: הלכה כרבי יהודה. אם ברכותיהן שוות יברך על הפרי משבעת המינים, אם ברכותיהן שונות יברך על החביב.
 רא"ש: הלכה כרבי יהודה, אך אם אין ברכותיהן שוות אין דיני קדימות.

האם ברכת 'האדמה' קודמת לברכת 'העץ'?

הבה"ג והסמ"ק (מצווה קנא) פוסקים שיש להקדים את ברכת 'העץ' לברכת 'האדמה', שכן ברכתה מסוימת יותר. הרא"ש חולק על כך. ברכת 'שהכל' היא ברכה כללית לחלוטין: היא מברכת על הכל. אך ברכת 'האדמה' היא ברכה על דברים מסוימים. אמנם ברכת 'העץ' עוד יותר מסוימת, אך הפער הזה אינו מצדיק לחייב להקדים את ברכת 'העץ'. השו"ע (אורח חיים ריא ג) מביא את המחלוקת, ומשמע שצריך להקדים את החביב, המגן אברהם והב"ח פוסקים כדבריו. האליה רבה פוסק שיקדים את פרי העץ. הט"ז אומר שאם יש יתרון משמעותי לחביב, יקדים אותו. הביאור הלכה מוסיף שיקול נוסף:

הרמב"ם והרא"ש חלקו בשאלה אם מעדיפים את הפרי החביב עליו כרגע או הפרי החביב עליו בדרך כלל. כללית אנו פוסקים כרא"ש, ומעדיפים את הפרי החביב עליו בדרך כלל, גם אם כרגע הוא רוצה בפרי השני יותר. אומר הביאור הלכה: אם בדרך כלל פרי האדמה חביב עליו מפרי העץ שלפניו, בפסיקה כרא"ש אמור להקדים את הפרי שבדרך כלל חביב עליו. אך מכיוון שהן מצד העדיפות של הברכה על פרי העץ, והן מצד שלפי ראשונים אחרים יש העדפה לפרי שהוא מעדיף כעת – עליו להעדיף את פרי העץ על פרי האדמה. הברכה המסוימת עדיפה על הברכה שאינה מסוימת (לדוגמא: 'האדמה' עדיף על 'שהכל'), מפני שההודאה על הדבר הפרטי משמעותית יותר מהודאה כללית.

ה. בהעדר שיקולים אחרים, יש להעדיף לברך על **הפרי החביב** (וחלקו ראשונים אם הולכים לפי מה שחביב לו באותה עת או באופן כללי).

ו. **שבעת המינים או החביב:** לפי רבי יהודה יש להעדיף את שבעת המינים, לפי חכמים יש להעדיף את החביב. הרמב"ם פוסק כחכמים, אך השו"ע (סימן ריא סעיף א) פוסק כרבי יהודה.

ז. חלקו אמוראים בדעת רבי יהודה האם העיקרון הוא לברך על **שבעת המינים לפני** הברכה על פירות אחרים, או שהעיקרון הוא **שתהיה ברכה על שבעת המינים**. נפקא מינה אם שבעת המינים דורש ברכה שונה מברכת הפרי השני: לפי התפיסה הראשונה, יש לברך על שבעת המינים לפני הברכה על פרי אחר. לפי התפיסה השנייה, אם הברכות שונות הסדר לא משנה, העיקר שיברך על הפרי משבעת המינים.

מהשו"ע (אורח חיים סימן ריא סעיף א) עולה שפסק כשיטה השנייה, שהדבר המשמעותי הוא שתהיה ברכה על שבעת המינים, ולא בהכרח לברך על הפרי משבעת המינים לפני ברכה על דברים אחרים. לכן אם לפנינו שני פירות, שברכתן 'העץ', יש להעדיף את הפרי משבעת המינים. אך אם אין ברכותיהן שוות, יקדים איזה מהן שירצה. האליה רבה מביא מספר פוסקים האומרים שגם אם אין ברכותיהן שוות יש להקדים את שבעת המינים. אך הביאור הלכה חולק עליו, מפני שלפי הרמב"ם וראשונים נוספים תמיד יש עדיפות לחביב, לפי הרשב"א וראשונים נוספים יש להעדיף את החביב אם ברכותיהן שונות, ולפי הרא"ש אם ברכותיהן שונות יברך על איזה מין שירצה. לכן יוצא שרוב מוחלט של הראשונים אומרים שיש להעדיף את החביב עליו. ברם, אם בדרך כלל הפרי משבעת המינים חביב עליו, יש להעדיף אותו, למרות שברכותיהן שונות וכרגע מעדיף את הירק. מפני שלפי ראשונים רבים העדיפות של 'החביב' נמדדת לפי מה שחביב עליו בדרך כלל. בצירוף שיטת הסמ"ק, שיש עדיפות לשבעת המינים, ודאי שיש להעדיף את הפרי משבעת המינים. בהנחה שאם מברך שתי ברכות אין קדימה לשבעת המינים, חלקו ראשונים אם ישנה עדיפות לחביב. השו"ע פוסק שיש עדיפות לחביב.

קדימות בין שבעת המינים

ברכות מא – רב יוסף ואיתימא רבי יצחק: כל המוקדם בפסוק מוקדם לברכה, שנאמר "ארץ חיטה ושעורה וגפן ותאנה ורימון ארץ זית שמן ודבש. בהמשך מובא מעשה בו רב המנונא מסביר שהכוונה היא שיש להקדים את הקרוב ביותר למילה "ארץ" בפסוק. הרא"ש אומר שתי אפשרויות – או שהלכה כרבי יהודה, או שמדובר שאין אחד מהם חביב יותר. הרמב"ם אכן פוסק כחכמים, ולכן פוסק שהחביב עדיף, והדין של רב המנונא הוא רק בהעדר חביבות. אך זה קשה – רב חסדא שואל את רב המנונא האם הוא אינו סבור שיש להקדים את המוקדם בפסוק. אך מניין לו שרב המנונא אינו מעדיף פירות? לאור קושיה זו הבה"ג והרא"ש פוסקים כרבי יהודה, ובעקבותיהם פוסק השו"ע. הרשב"א אינו מתרגש – אכן רב המנונא היה יכול לומר שהוא מעדיף את החביב. רב חסדא ראה הזדמנות ללמוד אז הוא שאל, זה הכל.

הקדמת 'בורא פרי הגפן'

מן הדברים עולה שלכל הפחות בהעדר העדפה אישית, יש להקדים את הקרוב למילה 'ארץ' בפסוק. אך למדנו שיקול אחר: העדפה של ברכה מסוימת יותר. אם כך, לכאורה תהיה הבחנה בין ענבים ויין. התמר קודם לענב, מכיוון שהוא שני למילה 'ארץ' השנייה ואילו הענב שלישי למילה 'ארץ' הראשונה. אך ברכת 'הגפן' מסוימת יותר מברכת 'העץ' של התמר. לאור זאת רבינו פרץ פוסק שיש להקדים את הברכה על היין לברכה על התמר. הבית יוסף מצטט הערה (שהופיעה במהדורות מסוימות של הסמ"ק) על דברי רבינו פרץ. ההערה היא שבפועל "מנהג העולם" הוא לברך על הפירות לפני היין, השאלה היא מדוע הם אינם נוהגים כדברי רבינו פרץ? הבית יוסף מפלפל ביחס בין מנהג העולם ודברי רבינו פרץ. מסקנתו היא שמנהג העולם מבוסס על הסדר בו מקובל להוציא את המאכלים השונים, ולא על קריטריון הלכתי. כלומר: על פניו רבינו פרץ צודק. בפועל, בנסיבות ומסיבות רבות סדר ההגשה או התעודף האישי משפיע על סדר האכילה, וממילא על סדר הברכות. למעשה הרמ"א (אורח חיים סימן ריא סעיף ד) פוסק את דברי רבינו פרץ, ואילו הבית יוסף אינו פוסק את דבריו בפסקיו בשולחן ערוך. הבן איש חי לא התרגש מכך. מכיוון שבבית יוסף משמע שדברי רבינו פרץ צודקים, יש לקבל בכך את פסיקת הרמ"א כדבריו. אך הרב עובדיה (בספרו הליכות עולם, וכן מצטט בנו בילקוט יוסף) אומר שדברים בגו. אמנם בלמדנות הבית יוסף הצדיק את שיטת רבנו פרץ יותר משיטת העולם. אך למעשה העולם אינו נוהג כך, אלא נוהג לברך על מאכלים אחרים לפני שתיית היין.

נראה שיש כאן מחלוקת כיצד לחשוב על "מנהג העולם". אמנם בדיון הפנימי של הבית יוסף נראה שהוא מיישב את מנהג העולם רק לפי מציאות מסוימת, ועקרונית ההלכה אמורה להיות אחרת. לכן הבן איש חי פוסק כך. אך הרב עובדיה אומר: אם יש מנהג שכזה, גם אם לא הצלחנו ליישב אותו בכל מציאות, אל לנו לבטל מנהג קדום. כשיטה כללית עלינו להיזהר משינוי מנהגים קדומים, רק בגלל שבלמדנות שלנו אנו מסיקים מסקנות אחרות מהנהוג.

הקדמה בין מיני דגנים

תלמיד רבינו יונה (הידוע בראשי תיבות תר"י, מובא על דף הרי"ף במסכת ברכות דף כט ע"א) דן בשאלה אם ניתן להוכיח שברכת העץ אינה קודמת לברכת האדמה מכך שעל פי סדר הפסוק, החיטה והשעורה, שבמצבן הטבעי ברכתן 'האדמה', יקדמו לענבים שברכתם 'העץ'.

הוא מציע שתי דחיות להצעה זו: א. בהעדר שיקולים אחרים, נלך לפי סדר הפסוק. לפיכך, אכן ענבים יקדמו לשעורה. אך החיטה תקדם לשעורה והגפן לתאנה.

ב. החיטה והשעורה קודמות לגפן ותאנה כאשר הן בתצורה שדורשת ברכת מזונות, ולא אם הן בתצורה של ברכת 'האדמה'. תר"י ממשיך ומתפייט על ברכת המזונות: זו הברכה על עצם התזונה, ובוודאי שהיא קודמת ליתר ברכות הנהנין. נשים לב ש'בורא מיני מזונות' שונה מהותית מברכת 'בורא פרי האדמה' ודומיה. ברכת 'העץ' 'האדמה' ודומותיהן מברכות על היצירה של הקב"ה. 'מזונות' זו ברכה על כך שהאדם מקבל תזונה מאת ה'.

יתכן שזו הסיבה שהקב"ה קבע את החיטה והשעורה בראש שבעת המינים: מפני שהן עיקר התזונה, ולכן מברכים עליהם 'מזונות'.

מתוך הדברים עולים שלושה שיקולים שונים, שעלינו לעמוד על היחס ביניהם:

- הזכרת החיטה והשעורה כמינים הראשונים מתוך שבעת המינים.
- בתורה כתוב "לא על הלחם לבדו יחיה האדם" (דברים ח ג). משמע הלחם כל כך מרכזי שאדם עשוי לחשוב שעליו בלבד יחיה האדם. אם יש חשיבות לדבר זה, יש מקום להקדים את כל חמשת מיני דגן.
- ברכת 'מזונות' מיוחדת לא רק בכך שמברכים אותה על זנים מסוימים בלבד, אלא גם מבחינת אופי הברכה. אם כך, יש מקום להקדים זנים אחרים, כמו אורז, למאכלים אחרים, ואולי אפילו לשבעת המינים.

נבחן את היחס בין השיקולים הללו. נפתח בשאלה: לאדם יש תבשיל שעורים וזיתים. על מה יברך ראשון? השעורה שנייה למילה 'ארץ'. הזית ראשון למילה 'ארץ'. אך על תבשיל שעורה מברכים 'מזונות'. באגודה כותב שהברכה המבוררת קודמת, ולפיכך שעורים שמברכים עליהם 'מזונות' קודמים לזיתים. משמע מלשוננו שהדין הזה היה חל גם באורז, שמברכים עליו מזונות, מכיוון שברכה זו מבוררת יותר מברכת 'העץ' של הזית. אך יתכן וכוונת האגודה להתייחס לקדימות בין שבעת המינים (בדוגמאות שלו שם הוא מזכיר רק פירות משבעת המינים). שבולי הלקט אכן פוסק שבשם רבינו שמואל בן חפני גאון שברכת מזונות תמיד קודמת לברכות הפירות. בהגהות מיימוניות פוסק שיש להקדים את הברכה על מאפה העשוי מקמח שיפון וכוסמין לפני פירות שבעת המינים. לכאורה משמע שאכן ברכת המזונות היא הקודמת, ולא מצד קדימתם בשבעת המינים. אך הטור (אורח חיים סימן רח) מביא לכך שני טעמים: א. כוסמין הוא זן של חיטה, שבולת שועל זן של שעורה. אם כך, הם כן משבעת המינים. ב. חמשת מיני הדגן ראויים להכנת לחם, עיקר אכילתו של האדם, ולכן ברכתם קודמת. אם כך, ניתן להכריע שברכת 'מזונות' על חמשת מיני דגן קודמת לשאר הפירות, אך לא ניתן להכריע ביחס לדגנים אחרים (כמו אורז).

בסימן ריא הטור כותב את הדברים הבאים:

זית קודם לשעורה, שכן הוא קרוב יותר למילה 'ארץ'.

'בורא פרי הגפן' קודם לכל שבעת המינים. אך חיטה ושעורה שמברכים עליהם 'מזונות' או המוציא קודמים ל'בורא פרי הגפן'. כותב הט"ז: נעשה חשבון. אם כוונת הטור היא להקדים את הזית לשעורה רק כאשר הוא בצורתו הטבעית, היה לטור לפרט את זה, כמו שפירט ביחס לזית. רואים שהטור אינו פוסק כהגהות מיימוניות ואגודה. לשיטתו הזית תמיד קודם לשעורה. אם כך, החשבון של הט"ז בדברי הטור יוצא כך:

הקודם בפסוק מוקדם, וזה נכון גם על זית ושעורה. 'בורא פרי הגפן' היא ברכת יחידאית ממש, ולכן היא קודמת לשאר שבעת המינים. ברם, 'מזונות' היא ברכה ברמת ייחודיות קרובה ל'גפן', ולכן קדימתה בפסוק מכריעה אותה כקודמת. הלבוש מצטט רב שמסדר דברים מקבילים לדברי הט"ז לפי התיאור הבא: סדר החשיבות הוא: 1. הגפן. 2. קדימה בפסוק. 3. מזונות.

לאור זאת, 'הגפן' מצד עצמו מנצח את שאר המעלות. אך ביחס לחמשת מיני דגן, אם מעלות 2+3 מצטרפים הם מנצחים את 1. אבן העזר חולק: בנוסח הברכה האחרונה מברכים בסדר הבא: "על המחיה ועל פרי הגפן ועל פרי העץ". יוצא שמקובל שזהו סדר קדימת הברכות – מזונות ('המחיה') גפן, פרי העץ.

הלבוש חולק על הט"ז, ואומר: מי המציא את המתמטיקה הזאת? ולמה החלטת שהגפן מיוחד יותר מברכת מזונות, כאשר מהטור ומת"י משמע להיפך?

בשלחן ערוך (סימן ריא סעיף ו) פוסק שהתבשיל מקמח חמשת המינים קודם לשאר שבעת המינים, מפאת חשיבותם, שעושים מהם פת.

המגן אברהם אומר שלא יתכן שעצם היכולת ליצור מהם לחם נותן להם קדימה, אחרת קשה להסביר מדוע התורה מזכירה את החיטה והשעורה בפסוק. אילו החיטה והשעורה לא היו מוזכרים, עדיין היינו מקדימים אותם מצד שמכינים מהם פת! לכן הוא אומר ששאר חמשת מיני דגן הם זנים של חיטה ושעורה, אם כן הם גם מוזכרים בפסוק וגם ראויים לברכה מיוחדת. אך המגן אברהם מסיים ואומר שהזית קודם לשעורה ושיבולת שועל, מפני שהם שניים למילה 'אריץ'.
אבן העזר חולק ואומר שאין להתייחס לשיקול שכתב השולחן ערוך. הוא מצטט קטע מתוך הגהות מיימוני, אבל מהלכות אחרות ברור שברכת 'מזונות' נותנת את הקדימה. נפקא מינה שאפילו אורז יקדם לזית, למרות שהאורז אינו משבעת המינים כלל.

למעשה: המשנה ברורה פוסק כלבוש ואבן העזר, שברכת 'מזונות' קודמת מצד עצמה, ולכן יש להקדים את האורז ותבשיל הדגנים לכל מאכל אחר, וכך גם פוסק והרב משה לוי בספרו 'ברכת ה'.

נעין בסיכומו של המשנה ברורה לכללים שלמדנו:

משנה ברורה סימן ריא ס"ק לה

ועתה נבוא לבאר סדר המעלות בקצרה. וכל המאוחר מחבירו הוא גרוע מחבירו:

- א. המוציא [אפילו מפת של שכולת שועל ושיפון].
- ב. 'מזונות' על מעשה קדרה דחטים.
- ג. 'מזונות' על מעשה קדרה דשעורים.
- ד. 'מזונות' על מעשה קדרה דשיבולת שועל ושיפון שהוא ג"כ מין שעורים [ו'מזונות' דשעורים, כיון דשעורה מפורש בקרא, קודם להן, ואפילו לכוסמין שהוא מין חטים הוא ג"כ קודם].
- ה. 'הגפן'.
- ו. זיתים.
- ז. תמרים.
- ח. ענבים.
- ט. תאנה.
- י. רימון.
- יא. 'העץ' ו'האדמה'.
- יב. שהכל ובכל אלו אין משגיחין על החביב כלל דמי שהוא מאוחר מחבירו, אפילו הוא חביב יותר, כגון שהיה חביב לו 'השהכל', אפילו הכי 'האדמה' קודם לו וכן בכל הנ"ל.
- יג. 'העץ' ו'האדמה' אזלינן בתר החביב, אפילו השני מין ז'.
- יד. היו שניהם חביבין אזלינן בתר מין ז'.
- טו. ואם אחד מהן מוקדם בפסוק, כגון שכוסס קליות חיטה, דברכתו 'האדמה' ואוכל זית, יקדים חיטה, דהוא קודם בקרא, כן כתב המגן אברהם, והגר"א פליג על זה.
- טז. שניהם אינן מין ז', יש להקדים 'העץ' אם שווים בחביבות, הא לאו הכי חביב קודם וכנ"ל. וכן שניהם 'האדמה' או שניהם 'שהכל' אזלינן בתר חביב.
- זונה מה נקרא חביב אגן בני אשכנז נמשכין אחר הרא"ש וסייעתו, שהוא המין הרגיל להיות חביב אצלו, ואם שניהם חביבים אצלו אזלינן אחר איזה שחפץ עתה כמ"ש בס"ב לרמב"ם.

ביחידה זו למדנו את כללי הקדמת הברכות, ובכך אנו מסיימים את דיני ברכה ראשונה.
ביחידה הבאה נעבור לשלב הראשון של ברכת המזון – הזימון.